

Marián Lóži

Hledání nepřátel uvnitř KSČ Fóra, aktéři a konfliktní témata vnitrostranické komunikace v regionální perspektivě (podzim 1950 – jaro 1951)

Úvod

Předmětem této studie je diskuse, která probíhala v Komunistické straně Československa (KSČ) v letech 1950–1951. Tehdy se tzv. zosměřený třídní boj, během něhož byly jednotlivé osoby i celé sociální skupiny označeny jako nepřátelské a tvrdě perzekvovány, definitivně přenesl i do samotné KSČ. Primárním „terčem“ se stali vysoce postavení straníční funkcionáři, kteří byli veřejně denuncováni a v četných případech i trestně stíháni za údajnou frakční a zrádcovskou činnost. V textu se soustředím na regionální aspekt těchto vnitrostranických čistek, jenž se nejvíce projevil v období od podzimu 1950 do jara 1951. Předtím čistky ve větší míře postihly pouze několik vybraných krajů (aféra Františka Škrlanta v Karlových Varech na jaře 1949¹, aféra Josefa Stavínohy v Olomouci v zimě 1950²), a jejich dopad byl tudíž omezený. Od léta 1951 se pak zaměřily především na stranické ústředí a regionům již v tomto ohledu nebyla věnována zdaleka tak velká pozornost. Naopak, od podzimu 1950 do jara 1951 nastalo vzácné „propojení“ regionálních čistek s těmi, jež probíhaly v ústředí. Personálně ho vyjadřuje dvojice Otto Šling³, vedoucí tajemník v Brněnském kraji, a Marie Švermová⁴, zástupkyně generálního tajemníka strany. Oba byli tehdy vzati do vazby a veřejně odsouzeni jako zrádci. V žádném případě se nejednalo o vzácný úkaz – ve stejné době došlo k zatčení desítek dalších vysoce postavených stranických a státních funkcionářů –, jejich případ byl pouze nejvíce propagován, v důsledku čehož uvnitř KSČ také nejvíce rezonoval. Už samo obvinění Šlinga přesáhlo úzký regionální rámec Brněnského kraje, protože byl ostatním tajemníkům dlouhodobě dáván za vzor hod-

1 Známa také jako Karlovarský případ. Na podnět Komise stranické kontroly (KSK) byl tehdy sesazen krajský politický tajemník František Škrlant a řada dalších vedoucích funkcionářů kraje. Aféra se soustředila především na bezpečnostního tajemníka Antonína Tannenbauma, obviněného z „napomáhání třídnímu nepříteli“.

2 V rámci tzv. Olomouckého případu byl dosavadní vedoucí krajský tajemník Josef Stavínoha kvůli obvinění kolaborace za války a z korupce vyloučen z KSČ a zatčen. Následně bylo ze stranického aparátu v Olomouci vyraženo několik desítek jeho bývalých podřízených.

3 Otto Šling (1912–1952) se zapojil do občanské války ve Španělsku jako interbrigadista, druhou světovou válku strávil v britském exilu. V letech 1945–1950 vedl krajskou organizaci KSČ v Brně. V procesu s Rudolfem Slánským byl odsouzen k trestu smrti a popraven 3. 12. 1952 v Praze na Pankráci.

4 Marie Švermová (1902–1992) byla od roku 1921 členkou a funkcionářkou KSČ. Druhou světovou válku prožila v Sovětském svazu. Před svým zatčením byla klíčovou postavou ústředního stranického aparátu. V roce 1954 byla odsouzena v tzv. procesu s krajskými tajemníky k doživotnímu vězení, ale po pěti letech od zatčení byla propuštěna (1956).

ný následování a s některými z nich ho pojila i osobní známost.⁵ Také kriminalizace Marie Švermové prozatím nevedla k silnější orientaci na ústřední stranický aparát, naopak byla akcentována její angažovanost na regionální úrovni. Spustil se tak dynamický proces, který v krajích, městech a okresech vedl k vyhocené vnitrostranické debatě s dramatickými důsledky. Historiografické práce význam této diskuse dlouhodobě upozadovaly a zdůrazňovaly především roli administrativní represe.⁶ Zásadní výjimku představuje článek historika Václava Brabce, který pojednává o reakci straníků na obvinění vedoucích představitelů KSČ ze zrady a na politické procesy.⁷ Doložil, že se k nim aktivně vyjadřovali a v převážně většině je schvalovali. Ve své studii na Brabcův text navazují. Zaměřují se na jednání jednotlivých skupin členů strany uvnitř vnitrostranických fór a na úlohu, jakou v daném období sehrály. Tu budu sledovat ve vybraných regionech, které zahrnují hospodářsky i společensky různorodá prostředí, což umožňuje lépe postihnout proměnlivost a rozmanitost procesů kritiky.⁸

Obsahově je studie rozdělena do dvou částí. První se věnuje oficiálním vnitrostranickým fóřům, kde velká část diskuse probíhala – konferencím, plenárním schůzím a zasedáním předsednictva. Snaží se ukázat, jak tato fóra fungovala a ovlivňovala podobu debat. Současně také sleduje, jakým způsobem se o nich hovořilo, jak byla hodnocena a v čem byly spatřovány jejich nedostatky. Druhá se zabývá stěžejními stranickými aktéry. Lze identifikovat celkem čtyři skupiny aktérů s vlastními specifickými charakteristikami – regionální stranické elity, ústřední funkcionáře, předválečné komunisty a širší stranický aktiv –, kteří byli důležitými účastníky a hybateli vnitrostranické diskuse. Přinášeli do ní zásadní témata, ve kterých se odrážela celková hospodářská situace, univerzalistické nároky ústředí i partikulární zájmy straníků. Není překvapivé, že se pro svůj význam i tito aktéři často stávali velkým tématem vnitrostranické komunikace. Tato část se proto zaměřuje na to, jak promlouvali, i na to, jak o nich bylo promlouváno. A pokusím se v ní zhodnotit, nakolik byly tyto promluvy vyprovádající pro fungování KSČ.

Oficiální vnitrostranická fóra

Na krajské, městské⁹ a okresní úrovni existovala celkem tři oficiální vnitrostranická komunikační fóra, jejichž integrální součástí byly kritické příspěvky a diskuse – konference, pléna výboru a zasedání předsednictva. Každé představovalo specifické prostředí, odlišující se frekvencí konání, počtem účastníků i formou diskusí.

5 KAŠKA, Václav: *Neukáznění a neangažování. Disciplinace členů Komunistické strany Československa v letech 1948–1952*. ÚSTR – Conditio humana, Praha – Brno 2014, s. 159–180; PERNES, Jiří: *Mládež vede Brno. Otto Šling a jeho brněnská kariéra (1945–1950)*. *Soudobé dějiny*, 2004, roč. 11, č. 3, s. 45–60.

6 Viz především KAPLAN, Karel: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Mladá fronta, Praha 1992; BARTON, Paul: *Prague à l'heure de Moscou. Analyse d'une démocratie populaire*. P. Horay, Paris 1954.

7 BRABEC, Václav: *Vztah KSČ a veřejnosti k politickým procesům na počátku padesátých let*. *Revue dějin socialismu*, 1968, roč. 9, č. 3, s. 363–387.

8 Jde o kraje Pražský, Plzeňský, Ostravský a Olomoucký s okresy Příbram, Kolín, Plzeň-město, Tachov, Český Tešín, Ostrava-město, Prostějov a Jeseník. Příležitostně jsou zahrnuty i další okresy ve zvolených krajích.

9 Velké městské aglomerace měly vlastní stranickou organizaci podřízenou přímo kraji.

Konference

Největší stranickou událost v roce 1951 představovaly v krajích, metropolích i okre- sech konference. Okresní se konaly v dubnu, krajské a městské pak o dva měsíce poz- ději. Měly oslavný ráz, s patřičnou výzdobou v hostitelském městě. Například v Pro- stějově měly být u příležitosti okresní konference *obměněny upoutávky na elektrických stožárech ve městě* a v prodejnách *výkladní skříně [...] naplněny zbožím*.¹⁰ Doprovázely je kulturní vložky, od nenáročných až po velmi kultivované – například delegáti kraj- ské konference v Praze se večer prvního dne zúčastnili divadelního představení *Lidé bděte* od slavného dramatika Jurije Burjakovského v Tylově divadle.¹¹ Výjimečnost až jedinečnost konferencí se zdůrazňovala mnoha způsoby. Vedle pracovního se hned po zahájení volilo tzv. čestné předsednictvo, v němž obrazně zasedly největší figury komunistického hnutí jako Josif Stalin, Mao Ce-Tung, Palmiro Togliatti nebo Maurice Thorez. Naopak v Prostějově do něj navolili předválečné členy KSČ, kteří byli tak- to oceněni za svou dlouholetou loajalitu.¹² Opakovaně se vzývala sláva prezidentovi Klementu Gottwaldovi, v menší míře také generálnímu tajemníkovi strany Rudolfu Slánskému a předsedovi vlády Antonínu Zápotockému. Konference pak končila sbo- rovým zpěvem *Internacionály* nebo *Písně práce*. Občas se v úplném závěru skandovala dobová politická hesla, což bylo zachyceno v protokolu krajské konference v Olomou- ci: *Shromáždění povstává, nadšeně provolává „Stalin – Gottwald – mír“ a zase „Čepičkova armáda, dá reakci na záda“, „Ať žije KSČ“*.¹³ Nikdo ze zúčastněných neměl být na po- chybách, že probíhá vsutku sváteční událost.

Konference však měly i druhou stránku v podobě řady drobných i větších selhání. Účast delegátů a hostů se lišila podle volební aritmetiky a velikosti dané organizace, od velmi malé (207 na okresní konferenci v Tachově, 557 na krajské konferenci v Olo- mouci) až po velkou (1092 na okresní konferenci v Prostějově, 1260 na krajské konfe- renci v Praze).¹⁴ Nicméně roli hrály i další faktory, třeba také nezajem zúčastněných. Například v Jeseníku v roce 1951 na druhý den okresní konference nedorazilo hned

10 *Státní okresní archiv* (dále jen SOKA) *Prostějov*, f. Okresní výbor (OV) KSČ Prostějov, k. 62, inv. č. 60, Zápis 93.: ze zasedání předsednictva okresního výboru KSČ v Prostějově, konaného dne 22. 3. 1951 v 9 hodin dopoledne v zasedací místnosti sekretariátu OV KSČ, s. 3.

11 *Státní oblastní archiv* (dále jen SOA) *Praha*, f. Středočeský krajský výbor (KV) KSČ Praha, k. 4, Pořad zasedání VI. krajské konference KSČ ve dnech 8., 9. a 10. 6. 1951 v Lucerně, s. 1.

12 *NA*, f. ÚV KSČ, Oddělení stranických orgánů – krajské, městské a okresní konference KSČ; zasedání a plány práce KV KSČ a MV KSČ 1945–1960 (dále jen 1261/2/33), a. j. 1496, Zápis ze zasedání okresní konference KSČ v Prostějově, konané ve dnech 7. a 8. 4. 1951 v místnostech dělnického domu v Pro- stějově, s. 3.

13 Tamtéž, a. j. 1489, VII. krajská konference Komunistické strany Československa v Olomouci: Přerov 1.–3. 6. 1951, s. 321.

14 Tamtéž, a. j. 1370, Zpráva mandátové komise za neděli 8. 4. na okresní konferenci v Tachově, kraj Plzeň, konané dne 7.–8. 4. 1951, s. 1; tamtéž, a. j. 1489, VII. krajská konference Komunistické strany Československa v Olomouci: Přerov 1.–3. 6. 1951, s. 309; tamtéž, a. j. 1496, Zápis ze zasedání okresní konference KSČ v Prostějově, konané ve dnech 7. a 8. 4. 1951 v místnostech dělnického domu v Pro- stějově, Zpráva mandátové komise (tam, kde není uvedena strana, pramen nestránkovaný) a SOA *Praha*, f. Středočeský KV KSČ Praha, k. 4, Krajská konference KSČ Praha 8.–10. 6. 1951, s. 611.

Hledání nepřátel uvnitř KSČ

20 delegátů a pět hostů.¹⁵ Nedostatky se vyskytly také při evidenci stranických dokladů. Příznačný je případ Kolína, kde celkem 67 účastníků nemělo novou legitimaci.¹⁶ Obříže nastávaly i v samotném průběhu konference. Projevy delegátů přerušovaly přípravy i rozdávání obědů. K tomu došlo například na okresní konferenci v Plzni I, kde byl takto vyrušován samotný vedoucí tajemník Josef Rajchl. *Referát soudruha Rajchla trval 2 hodiny. K jeho nejasnosti přispívalo i to, že s. Rajchl nemluvil dost zřetelně a že ke konci referátu byl ještě rušen přípravou k obědu.*¹⁷ K podobné situaci došlo na konferenci okresní organizace Ostrava-střed, kde ve *vydávání jídla byly určité nedostatky (vydávání oběda trvalo 2 hodiny).*¹⁸ Významně se tak zkrátila doba pro vlastní zasedání.

Nedostatek času byl obecný jev. Je zajímavé, že bez ohledu na početní zastoupení zůstávala délka konference neměnná – dva dny u okresních a městských konferencí, tři u konferencí krajských –, což zásadně ovlivňovalo to, kolik účastníků se vůbec bude moci do diskuse zapojit. Například v Tachově i v Prostějově vystoupilo takřka stejné množství diskutérů (70 a 73)¹⁹ bez ohledu na celkový počet zúčastněných (viz výše). Není překvapivé, že zatímco v Tachově počet diskutujících nepůsobil problémy, v Prostějově nestačil a *další přihlášení delegáti se k diskusi nedostali pro nedostatek času, i když diskusní doba byla pět minut.*²⁰ Vypjatější situace nastala na konferenci Ostrava-střed, kde při účasti 474²¹ delegátů *vystoupilo 53 diskutérů, 39 diskutérů již nepřišlo na řadu.*²² Nejomezenější diskuse pak proběhla v Plzni III (310 účastníků)²³, kde druhý den *předseda postavil otázku konference tak, že ji bude třeba ukončit ke 14. hodině, jelikož budou delegáti spěchat k vlaku. Proto bylo odhlasováno, aby diskutér nehovořil více jak 5 minut a diskuse byla ukončena v 11.30 hod. Tak byla vytvořena atmosféra strachu, diskutéri byli přerušováni, nemohli přednést všechno, co chtěli.*²⁴ Celkem vystoupilo 49 delegátů a hostů, 15 již své příspěvky přednést nestihlo.²⁵ Je důležité zmínit, že problém krátké doby určené k diskusi nebyl řešen koncepčně, což dokládá příklad samotné Plzně III: *Přesto, že diskuse byla omezena, byl ve 12.30 vpuštěn na jeviště kulturní soubor STB (sic), jehož program trval skoro půl hodiny.*²⁶ I přes svou formální důležitost tudíž konference nepředstavo-

15 NA, f. 1261/2/33, a. j. 1492, VI. řádná okresní konference Komunistické strany Československa v Jeseňníku ve dnech 7. a 8. 4. 1951, s. 58.

16 SOkA Kolín, f. KSČ – OV Kolín, inv. č. 3, Okresní konference KSČ Kolín 14. a 15. 4. 1951, Zpráva mandátové komise. Členské legitimace se straníkům měnily u příležitosti prověrky uskutečněné v roce 1950.

17 NA, f. 1261/2/33, a. j. 1358, Zpráva o III. okresní konferenci v Plzni I. 7.–8. 4. 1951, s. 3.

18 Tamtéž, a. j. 1528, Zpráva z okresní konference Ostrava-střed, 20. 4. 1951, s. 8.

19 Tamtéž, a. j. 1370, Konference v Tachově 7.–8. 4. 1951, s. 2; tamtéž, a. j. 1496, Zpráva z okresní konference KSČ v Prostějově, konané ve dnech 7. a 8. 4. 1951, s. 2.

20 Tamtéž, a. j. 1496, Zpráva z okresní konference KSČ v Prostějově, konané ve dnech 7. a 8. 4. 1951, s. 2.

21 Tamtéž, a. j. 1528, Zpráva mandátové komise na okresní konferenci v Ostrava-střed, kraj Ostrava, konané dne 14. a 15. 4. 1951.

22 Tamtéž, Zpráva z okresní konference Ostrava-střed 20. 4. 1951, s. 3.

23 NA, f. 1261/2/33, a. j. 1360, Zpráva mandátové komise na okresní konferenci v Plzni okres III. KSČ kraj Plzeň konané dne 7. a 8. 4. 1951.

24 Tamtéž, Zpráva o okresní konferenci KSČ okresu Plzeň 3 dne 7.–8. 4. 1951, s. 2.

25 Tamtéž.

26 Tamtéž. Autorovi se nepodařilo dohledat, které instituci kulturní soubor přesně patřil. Možná jde o překlep a správně mělo být STS (Státní traktorová stanice). Možná jde ale skutečně o StB.

Marián Lóži

valy ideální fórum pro vnitrostranickou rozpravu a zasahování do chodu KSČ. Jejich reálný význam byl v praxi záměrně i nezáměrně snižován.

Úloha konferencí by nicméně neměla být podceňována. V jejich průběhu docházelo především k volbě nového krajského, respektive okresního výboru (KV, OV), v čase mezi konferencemi formálně nejvyššího stranického orgánu v regionu, a v případě okresů také delegátů pro krajskou konferenci (tato zase měla volit delegáty pro celorepublikový sjezd strany). Volby se zdánlivě jeví jako jednoduchá záležitost. Návrhy kandidátů do výboru předkládala každá stranická organizace nadřízené instituci, která si z nich následně vybírala vhodné adepty. Proces měl naplňovat hierarchický princip vlastní každé stranické struktuře, praxe však byla poněkud odlišná. Vystihující je situace v Českém Těšíně, kde přibližně dva týdny před konáním konference stále chyběla „spousta kádrového materiálu“ na 50 potenciálních členů nového okresního výboru.²⁷ Úloha volební komise, ustavené během konference, byla potom už z časových důvodů pouze omezená. Je proto logické, že při samotném aktu volby nastalo nejedno nečekané překvapení. Kupříkladu v několika případech zpochybnil své navrzení samotný kandidát. To se stalo na krajské konferenci v Praze u delegátky Anny Horčíčkové, která se ve svém příspěvku vyslovila následovně: *S překvapením jsem zjistila, že jsem na kandidátce KV KSČ jako náhradník. Není mi známo, jaké úkoly bych měla plnit a zdali bych toto vše zastala, poněvadž jsem předsedkyní MNV spojených obcí Mokropsy Horní a Všenory, zároveň bezpečnostním a plánovacím referentem [...] nevím, jestli bych na toto vše stačila. Při tom mám 2 malé děti [...] celodenní mateřskou školku dosud nemáme.*²⁸ O návrhu se s nikým nebavil a nic o něm nevěděl ani předseda její okresní organizace. Přesto k jejímu zvolení nakonec došlo.²⁹ Ještě radikálněji jednala Marie Fišerová, 53letá vdova a členka strany od roku 1936, která nechtěla být zvolena do okresního výboru v Plzni III, *jelikož kádrový tajemník s. Tesař měl prý hovořit, že je stará do OV a že by prý proto nemohla tuto funkci zastávat tak, jak by si přála, když již dnes jsou o ní pochyby.*³⁰ Jejímu přání bylo vyhověno a návrh na její vyškrtnutí z kandidátky byl schválen plněm; nikdo nehlasoval proti ani se nezdržel.³¹

Potenciální členy výboru zpochybňovali v prvé řadě samotní volitelé. Nejednalo se pochopitelně o pravidlo; některé volby proběhly takřka v úplném poklidu. Dokládá to příklad okresní konference v Příbrami, při níž byla *volba jednomyslná až na s. Šefla, kde byly dva hlasy proti.*³² V dalších případech byl však průběh konfrontačnější. Například v Prostějově se při volbě řadových a náhradních členů okresního výboru delegáti

27 SOkA Karviná, f. KSČ – okresní výbor Český Těšín, k. 14, inv. č. 34, Zápis ze schůze předsednictva OV-KSČ v Č. Těšíně, konané dne 21. 3. 1951 v místnostech okresního sekretariátu KSČ v Českém Těšíně v 13 h., s. 6.

28 SOA Praha, f. Středočeský KV KSČ Praha, k. 4, VI. krajská konference KSČ Praha 8.–9.–10. 6. 1951, Přípomínka volební komisi.

29 Na návrhu kandidátky je její jméno odškrtnuto. Tamtéž, VI. krajská konference KSČ Praha 8.–9.–10. 6. 1951, Návrh na náhradníky KV KSČ Praha.

30 NA, f. 1261/2/33, a. j. 1360, Zpráva o okresní konferenci KSČ okresu Plzeň 3 dne 7.–8. 4. 1951, s. 3.

31 Tamtéž.

32 SOkA Příbram, f. Okresní výbor KSČ Příbram, inv. č. 5, Zápis z okresní konference KSČ v Příbrami konané dne 14.–15. 4. 1951, s. 29.

Hledání nepřátel uvnitř KSČ

opakovaně zdržovali hlasování (u dvanácti z celkem 27 kandidátů) a vzácně hlasovali také proti (třikrát).³³ V obou případech se většinou jednalo pouze o několik málo volitelů; s jednou výjimkou – volby Josefa Zeleného: *K hlasování o s. Zeleném došlo po rušné diskusi, během níž byly i vzneseny neoprávněné pochybnosti o dodržení demokratičnosti průběhu hlasování...*³⁴ Zvedlo se proti němu 56 hlasů a dalších 42 se zdrželo. Při účasti 525 delegátů s rozhodujícím hlasem³⁵ se pořád jednalo o menšinu a Zelený do nového okresního výboru pronikl, byť až po vášnivé debatě.³⁶ Hůře dopadl Jindřich Jániš, který kandidoval do krajského výboru v Olomouci. Plénu konference musel vysvětlovat, proč od roku 1933 neplatil příspěvky, a přestal tedy být řádným členem KSČ. Jako důvod uváděl, že byl coby začínající profesor málo placen (první tři měsíce vůbec, potom 500 Kč) a často překládán z místa na místo.³⁷ Zastal se ho dokonce zástupce ústředí, ministr obrany Alexej Čepička, který uvedl, že *tento jako středoškolský profesor umožňoval mládeži přístup ke straně a to byla práce užitečná*.³⁸ Delegátce Tomečkové³⁹ to však nestačilo. Suše konstatovala, že *členství v první republice není možno handrkovat a uplatňovat tam, kde nebylo*.⁴⁰ A připomněla, kolik členů ani v době ekonomického strádání ve třicátých letech KSČ neopustilo. Jániš se v následující diskusi bránil, ale o funkci už nebojoval. Přiznal, že dostatečně nekritizoval bývalého krajského tajemníka Františka Řezníčka a že se necítí *být povolán členem KV*.⁴¹ Konečně kandidáti mohli propadnout i při samotném hlasování. K tomu došlo na konferenci v Plzni II, kde plénum ne zvolilo hned dva, konkrétně dělníka Josefa Lišku a kuchařku Marii Beranovou. Liškovi *byl vytýkáán nesprávný postup v jednom případě kádrovém...* a Beranové, *že u ní provedli prověrku nesprávně [...] není ještě natolik politicky vospělá a [...] u mnohých členů není také oblíbená*.⁴² Význam tohoto i předchozích odmítnutí a odmítání nelze přeceňovat. Přece jen se drtivá většina navržených kandidátů do okresních i krajských výborů bez potíží dostala. Přesto tyto případy dokládají, že někteří delegáti byli na konferencích v roce 1951 schopni i ochotni vyjádřit svůj názor, byť výhradně negativním způsobem – hlasováním proti či kritizováním potenciálního člena výboru.

Současně byl volen rovněž předseda a vedoucí, případně politický tajemník – v daném období se běžně používala obě označení –, který měl na starosti řízení stranického sekretariátu. Vedoucího tajemníka nominovala nadřízená instance a delegáti ho pouze potvrzovali. Často šlo o vyložené aklační proceduru, jak dokládá volba

33 NA, f. 1261/2/33, a. j. 1496, Zápis ze zasedání okresní konference KSČ v Prostějově, konané ve dnech 7. a 8. 4. 1951 v místnostech dělnického domu v Prostějově, Volba nového Okresního výboru.

34 Tamtéž.

35 NA, f. 1261/2/33, a. j. 1496, Zápis ze zasedání okresní konference KSČ v Prostějově, konané ve dnech 7. a 8. 4. 1951 v místnostech dělnického domu v Prostějově, s. 148.

36 Tamtéž, Volba nového okresního výboru.

37 NA, f. 1261/2/33, a. j. 1489, VII. krajská konference Komunistické strany Československa v Olomouci: Přerov 1.–3. 6. 1951, s. 314.

38 Tamtéž.

39 U osob, které jsou v textu uvedeny pouze příjmením, se autorovi křestní jména nepodařilo dohledat.

40 NA, f. 1261/2/33, a. j. 1489, VII. krajská konference Komunistické strany Československa v Olomouci: Přerov 1.–3. 6. 1951, s. 314.

41 Tamtéž, s. 315.

42 NA, f. 1261/2/33, a. j. 1359, Zápis z okresní konference KSČ Plzeň II 9. 4. 1951, s. 1.

vedoucího tajemníka Pražského kraje Antonína Novotného⁴³, řízená tehdejšími předsedou Městského výboru v Praze Bedřichem Kozelkou: *s[oudruh] Kozelka – předsednictvo ÚV strany podle organizačního řádu navrhuje [... aby] ved[oucí]m tajemníkem KV v Praze byl krajskou konferencí zvolen s. Ant[onín] Novotný (skandovaný potlesk, ať žije s. Novotný) [...] kdo soublasí, necht' zvedne ruku. Je někdo proti – zdržel se někdo blasování – děkuji, konstatuji, že s. Novotný je konferencí zvolen jednomyslně ved. tajem[níkem] našeho kraje (potlesk a volání, ať žije s. Novotný)...*⁴⁴ Někdy se však volba vedoucího tajemníka spíše než slavnostním rázem vyznačovala trapností, zaviněnou její celkovou nepřipraveností. Například na okresní konferenci Plzně I: *[...] okolností, která mátna a zneklidňovala delegáty, bylo to, že vedoucí tajemník se změnil. Většina se jich to dozvěděla na konferenci, při volbě pracovního předsednictva, aniž jim byly oznámeny důvody, takto: „jako další je navržen do pracovního předsednictva s. Č[estmír] Vrba, navržený KV za nového vedoucího tajemníka.*⁴⁵ A ve vzácných případech se vyskytly dokonce i odpor a výhrůžky. Ty se objevily v Prostějově, kde byl navrhovaný vedoucí tajemník Antonín Macháč zaplaven dotazy z pléna a podroben takřka křížovému výslechu. Diskusi k jeho zvolení zakončil delegát Šlezinger výrokem: *Jestliže soudruh Macháč jako tajemník nebude vyhovovat a [bude] vystupovat diktátorsky, bude odvolán jako všichni ostatní, kteří se takových chyb dopouštěli.*⁴⁶ Chtěl tak poukázat na nepřipustnost arbitrárních metod vládnutí, jež by omezovaly práva ostatních straníků v regionu. Volbu vedoucího tajemníka i přes rozhodující roli nadřízené instance tudíž není možné ve sledovaném období pojímat jako uniformní, mechanický akt.

Účastníci konferencí si nepochybně uvědomovali limity, které svazovaly jejich formálně neomezené rozhodovací a hlasovací právo. Přesto využívali této platformy pro vyjádření svých názorů i nejrůznějších výhrad. Doufali, že právě zde bude jejich hlas vyslyšen. To bylo pochopitelně nepravděpodobné, ale i samotný příslib se mnohým jevil jako dostatečná motivace k zapojení se do vnitrostranické komunikace.

Výbory

V období mezi konferencemi představovala největší událost zasedání krajských, městských a okresních výborů. Výbory měly mít reprezentativní složení, se zastoupením každé sociální skupiny a lokality v daném regionu – samozřejmě s výraznou preferencí dělníků. Scházely se přibližně jednou měsíčně, v případě mimořádných okolností častěji. Zúčastňovalo se jich většinou několik desítek členů, nicméně slavnostnější pléna mohla být rozšířena o vedoucí tajemníky podřízených organizací, vysoce postavené činovníky stranického aparátu a další přizvané osoby, takže působila téměř jako

43 Antonín Novotný (1904–1975) byl předválečný člen a funkcionář KSČ. Po válce se stal politickým tajemníkem Pražského kraje, na podzim 1951 potom jedním z tajemníků ÚV. V letech 1953–1968 zastával pozici prvního tajemníka ÚV KSČ, v letech 1957–1968 byl prezidentem Československa.

44 SOA Praha, f. Střeodočeský KV KSČ Praha, k. 4, VI. krajská konference KSČ Praha 8.–9.–10. 6. 1951, s. 620.

45 NA, f. 1261/2/33, a. j. 1358, Zpráva o III. okresní konferenci v Plzni I 7.–8. 4. 1951, s. 4.

46 Tamtéž, a. j. 1496, Zápis ze zasedání okresní konference KSČ v Prostějově, konané ve dnech 7. a 8. 4. 1951 v místnostech dělnického domu v Prostějově, Volba nového Okresního výboru.

Hledání nepřátel uvnitř KSČ

menší konference. Výbory si formálně nárokovaly postavení nejdůležitější instance v daném regionu, v praxi však tomu stála v cestě řada překážek. Fungování či spíše dysfunkce výborů byly pro straníky oblíbeným terčem kritiky po celé popisované období. Ta někdy mohla být velice mírná až neškodná, apelující na respektování výboru coby nejvyššího stranického orgánu v regionu. V tom smyslu se kupříkladu vyjádřil člen krajského výboru v Praze Gustav Souček: *Chtěl bych se zabývat jediným nedostatkem. Je to otázka práce KV jako vedoucího orgánu. Já jsem po kritice KV mluvil o tom, že to nemá být tak, aby když náš KV se sejde, dostával na hlavu. My se musíme postarati a zajistiti, aby kraj[ský] výbor jako orgán vyšší byl orgánem, který řídí kormidlo politické práce a zajišťuje ji.*⁴⁷ Kritika mohla být také tvrdší a adresnější. Jmenovitě účastnice okresní konference v Jeseníku Drahomíra Hamáčková varovala, aby práce okresního výboru nadále *nespočívala jen na několika jedincích, kteří mnohdy obětují noční odpočinek, aby zvládli úkoly na ně kladené.*⁴⁸ Pro většinu členů výboru její tvrzení pochopitelně nevyznělo vůbec přívětivě. A mohlo se jednat i o vyloženě nebezpečné útoky, kompromitující úplně všechny. Jednoho se dopustil v Příbrami jistý *soudruh Hejnic, když řekl, že OV jest Slinkovština*⁴⁹ (sic) *a že OV se skládá z placených funkcionářů.*⁵⁰

Dysfunkce výboru byla vysvětlována mnoha různými příčinami. Obvyklý byl poukaz na pasivitu či přímou absenci členů. Například v Českém Těšíně *na měsíční zasedání OV nedocházelo skorem 40 % členů [...] jednotliví členové v mnoha případech nezasahovali do diskuse, a tak se stalo, že zasedání OV se omezovalo jen na referáty a diskusní příspěvky byly velmi omezeny.*⁵¹ Doslova tristní situace potom nastala v Ostravě 28. dubna 1951 při pokusu svolat městský výbor: *Na schůzi se dostavilo 12 členů městského výboru (z celkem 30 – pozn. autora) [...] za tohoto počtu není možno schůzi konat a rovněž není přítomen ani ved. taj. (nemocen), ani jeho zástupce (nemocná manželka) [...] schůze [se] nekonala a byla odložena na jiný den...*⁵² Zájem členů výborů občas nevyvolaly ani naléhavé výzvy a dramatická témata. Příznačný je případ prostějovského zasedání okresního výboru v prosinci 1950: *Na posledním zasedání okresního výboru, kdy byl projednáván brněnský případ O. Šlinga, byla zdůrazněna nutnost účasti voleného orgánu na všech úkolech [...] stal [se] ten nezdravý jev, t.j., že z uvedeného zasedání odešli členové OV předčasně.*⁵³ Hlubší důvod spočíval v nezkušenosti členů výborů. V okresních výborech byla fluktuace v rámci jednoho roku přibližně 50 % a členové krajských výborů byli na jaře 1951 vystřídáni

47 SOA Praha, f. Středočeský KV KSČ Praha, k. 30, Zápis KV – KSČ plénum Praha – 22. 12. 1950, s. 24.

48 SOkA Jeseník, f. KSČ – okresní výbor Jeseník, k. 1, inv. č. 6, VI. konference KSČ 1951 7.–8. 4. 1951, s. Hamáčková Drahomíra.

49 Správně „šlingovština“. Je to odvozenina od příjmení vedoucího tajemníka KV KSČ v Brně Otto Šlinga. Termín byl naplňován různými obsahy, mimo jiné označoval byrokratické praktiky, obcházení volených orgánů či důraz na administrativní příkazování.

50 SOkA Příbram, f. Okresní výbor KSČ Příbram, k. 5, Zápis ze schůze POV KSČ konané dne 19. 4. 1951.

51 SOkA Karviná, f. KSČ – okresní výbor Český Těšín, k. 14, inv. č. 34, Zápis ze schůze předsednictva OV-KSČ v Čes. Těšíně, konané dne 21. 2. 1951 v místnostech okres. sekret. KSČ v 14 hodin v Čes. Těšíně, příloha č. 2.

52 Archiv města (dále jen AM) Ostravy, f. Městský výbor (MěV) KSČ Ostrava, k. 13, inv. č. 22, Zápis schůze MV KSČ konané dne 28. dubna 1951.

53 SOkA Prostějov, f. OV KSČ Prostějov, k. 18, inv. č. 32, Zápis 9.: ze schůze okresního výboru KSČ v Prostějově, konané dne 9. ledna 1951 ve 14.30 hodin na sekretariátě OV-KSČ v zasedací místnosti, s. 3.

až ze čtyř pětín.⁵⁴ A dopady této rozsáhle výměny byly reflektovány už dobovými aktéry. Tento fenomén glosoval krajský instruktor v Prostějově Karel Petříček: *OV není tak akceschopný proto, že je vesměs celý nový.*⁵⁵ Ze snižování role výboru byli na druhé straně obviňováni také vedoucí straníční funkcionáři. Při svolávání plén se měli omezit na nejstručnější informaci, která členy ponechala takřka v naprostém nevědomí ohledně jejich programu. Na krajské konferenci v Olomouci se k tomuto problému vyjádřil nedávno ustavený vedoucí tajemník Václav Uhlíř: [...] *příprava krajských výborů [...] v podstatě spočívala v tom, že členové KV obdrželi pět až deset dní před zasedáním pozvánku se stručným oznámením bodů programu.*⁵⁶ Následovala podle něho logická reakce: *Je přirozené, že kritika byla často povrchní a někdy i odtažitá. Diskutoval nejčastěji ten, kdo k projednávanému problému měl co říci, to je obyčejně resortní pracovník.*⁵⁷ Naopak formálních rezolucí údajně výbory dostávaly obrovské množství, takže se v nich vůbec nemohly orientovat. V tom smyslu se na zasedání krajského výboru v Ostravě vyjádřil vedoucí okresní tajemník z Českého Těšína Bohumil Bělovský: *Způsob tvoření usnesení, které byly na okresní výbory zasílány[...], byl ve formě papírového úřadování [...] usnesení byla dělána na kila a tím úmyslně odvádění [členové výboru] od politické práce.*⁵⁸ Je jasně patrné, že pro samotné dobové aktéry představovaly výbory nanejvýš dysfunkční instituci, která nejenže nedržela faktickou pravomoc, ale ani nebyla optimálním fórem, na kterém by se náležitě diskutovalo. Možná byla pouze nárazová kritika, typická pro vnitrostranickou komunikaci daného období. Ta na zasedáních zaznívala často a – jak ukazují předchozí citace – nevyhýbala se ani špatnému fungování samotných výborů. V tomto ohledu nelze tehdejšími diskusím, jakkoliv omezeným, upřít jistou míru otevřenosti.

Předsednictva

Nejpravidelněji se scházela předsednictva, a to nejdéle v týdenních intervalech. Zúčastňovala se jich přibližně desítka zvolených členů, občas s přizvanými hosty z řad pracovníků sekretariátu nebo instruktora nadřízeného orgánu. Oficiální definici jejich úlohy velmi obecně vyjádřil vedoucí tajemník ostravského kraje Květoslav Innemann⁵⁹: [...] *úkolom [předsednictva] je, aby v mezidobí mezi zasedáními KV řešilo a provádělo*

54 PAVKA, Marek: *Kádry rozhodují vše! Kádrová politika KSČ z hlediska teorie elit (Prvních pět let komunistické moci)*. ÚSD AV ČR – Prius, Praha – Brno 2003, s. 81. K tak rozsáhlým výměnám docházelo především proto, že většina funkcionářů se na svých postech neosvědčila.

55 *SOKA Prostějov*, f. OV KSČ Prostějov, k. 61, inv. č. 60, Zápis 73.: z mimořádného zasedání předsednictva okresního výboru KSČ v Prostějově, konaného dne 16. 12. 1950 v 9 hodin na okresním sekretariátu KSČ, s. 4.

56 *NA*, f. 1261/2/33, a. j. 1489, VII. krajská konference Komunistické strany Československa v Olomouci: Přerov 1.–3. 6. 1951, s. 167.

57 Tamtéž, s. 168.

58 *Zemský archiv* (dále jen ZA) *Opava*, f. KV KSČ Ostrava, k. 35, inv. č. 29, Zápis schůze krajského výboru KSČ, konaného dne 1., 2. a 3. 1951 v 8.30 hod. v sále sekr. KV KSČ v Ostravě, s. 66.

59 Květoslav Innemann (1910–1971) vstoupil do KSČ v roce 1928 a zastával vedoucí stranické funkce na okresní a krajské úrovni. V letech 1945–1950 byl vedoucím krajským tajemníkem v Ústí nad Labem, v letech 1951–1953 pak v Ostravě. V letech 1955–1957 byl členem rehabilitační komise, která prošetřovala perzekuci komunistických funkcionářů v období stalinismu.

Hledání nepřátel uvnitř KSČ

dělo denní politiku strany v kraji.⁶⁰ Kladl velký důraz na jeho operativnost, což se mělo odrazit i ve výběru členů: [...] *vybíráme soudruhy z blízkého střediska, aby to byl operativní orgán, který bude znamenat přínos.*⁶¹ Na rozdíl od výborů se předsednictva neměla ani pokoušet o zastupitelský charakter, jenž by odrážel geografickou a sociální skladbu populace v regionu. Snahu o efektivitu odráželo také minimum ceremoniálních prvků a důraz na věcnou diskusi. Od předsednictev se očekávalo důsledné plánování vlastní činnosti, které by umožňovalo maximální přehled a kontrolu. I v jejich případech se však praxe zásadně odlišovala od oficiálních představ. Dobře to vystihla ostrá kritika vedoucí tajemnice v okresní organizaci Ostrava-střed Zdenky Flemmingové: [...] *Předsednictvo]OV často ulpívalo na povrchu, jeho jednání nešla k podstatě věci [...] otázky jsme pak projednávali izolovaně bez dostatečné souvislosti [...] Tím se naše pozornost tříštila do mnoha úkolů navzájem izolovaných, jejichž projednávání zabíralo mnoho času, tím jsme si sami znemožňovali kontrolu přijatých usnesení, kterým mají straničtí pracovníci věnovati převážnou část času.*⁶²

Ani předsednictvům se nevyhnuly obtíže s fluktuací a absentérstvím, nicméně byly méně časté než v případě výborů. Přesto jejich členové se svou funkcí zápolili a ocitali se ve svízelných situacích. Působivě to dokládá příklad Františky Bendové, členky městského předsednictva v Plzni. Na jedné straně působila v ženském hnutí (míněně Československý svaz žen), kde se potýkala už s tím, že členky *přijaly jiný způsob oslovování než soudružky.*⁶³ Tam také narazila, když se pokusila o nábor žen do práce, *který se nesetkal s velkým výsledkem z toho důvodu, že ženy žádají nejprve zabezpečení jesli, mateřských škol a pod., kde by bylo postaráno o jejich děti.*⁶⁴ Na straně druhé musela čelit ostatním (mužským) členům předsednictva a jejich kritickému paternalismu, projevenému během její prověrky. Postupně jí vytkli, že je *stydlivá, trochu pohodlná a hodně neprůbojná a žije jako žena stále starým způsobem.*⁶⁵ Případ Františky Bendové je pochopitelně poněkud atypický, protože se v něm současně odrážela také genderová problematika. Přesto dokládá, že samotná funkce člena předsednictva nezajišťovala mocensky ani prestižně výlučné postavení. S tím se v daném období potýkalo rovněž předsednictvo jako instituce. Obecně existoval rozpor mezi volenými funkcionáři a zaměstnanci stranického aparátu. Ve svém diskusním příspěvku si na to trpce postěžoval delegát plzeňské krajské konference Vodák: *V našem kraji byl postaven kult sekretářů [...] Toto postavení kultu sekretářů nemělo za následek přesvědčování, ale diktování. A mělo to za následek takový zaměstnanecký poměr. Mělo to za následek vytváření rozdílu mezi funkcionáři volenými a placenými [...]. Stává se nám, že místo aby placení funkcionáři byli orgánem výkonným a volení funkcionáři rozhodujícím, je toto obrácené.*⁶⁶ Rozhodnutí tím pádem

60 ZA Opava, f. KV KSČ Ostrava, k. 36, inv. č. 29, Zápis schůze krajského výboru KSČ, konané dne 9. 6. 1951 ve 14 hod. ve velké zasedací síni sekretariátu KV KSČ v Ostravě, s. 1.

61 Tamtéž, s. 2.

62 NA, f. 1261/2/33, a. j. 1528, VII. okresní konference Komunistické strany Československa okresu Ostrava-Střed 14.–15. 4. 1951, Referát ved. tajemníka, s. 22.

63 AM Plzeň, f. MV KSČ Plzeň, k. 193, Bendová Františka: hodnocení z funkce člena předsednictva, 3. 8. 1950.

64 Tamtéž.

65 Tamtéž.

66 NA, f. 1261/2/33, a. j. 1350, VI. krajská konference 1.–3. 6. 1951 Plzeň, s. 356.

Marián Lóži

nebyla přijímána kolektivně po jejich prodiskutování, ale po rezortní linii odděleními sekretariátu nebo jednotlivými aparátčíky. Ti usilovali o zúžení prostoru pro kritiku, která se podle nich mohla dotýkat každodenních praktických problémů, nikoliv však zásadních politických a administrativních otázek. Tento způsob omezování vnitrostranické komunikace je charakteristickým rysem tehdejší byrokratické struktury, ve které se neustále přerozdělovaly kompetence a nabíraly další pracovní síly. To nicméně nevedlo nutně k zefektivnění chodu instituce, nýbrž k eskalaci už zmíněného konfliktu mezi zaměstnanci aparátu a volenými funkcionáři, respektive širším stranickým aktivem. V následující části textu se budu k tomuto rozporu vracet.

Krajská a okresní úroveň

Rozdíly ve fungování nebyly podmíněny pouze typem stranického fóra, ale také jeho postavením uvnitř stranické hierarchie. Organizace okresní a krajské se od sebe zásadně odlišovaly. Na první pohled je zřejmé, že nedostatky praktického rázu jmenované výše – zejména nekoncepčnost orgánů a absentérství jejich členů – byly na okresní úrovni mnohem běžnějším jevem než v případě krajů. Okresy kromě obecně špatné informovanosti způsobené vzdáleností od ústředí si musely vystačit s malým počtem placených pracovníků aparátu. Rozdíl byl obzvláště patrný u výborů: zatímco v krajských výborech zasedali především zaměstnanci řídicích – stranických i mimostranických – institucí, z povahy své profese alespoň minimálně obeznámení s řešenou problematikou, ve výborech okresních se ve velké míře vyskytovali straníci vykonávající stejná povolání jako většina populace, pro které byla agenda zasedání obtížně srozumitelná. Často proto zůstávali pasivní, nebo naopak strhávali pozornost na zdánlivě nepodstatné problémy místního, až vyloženě osobního rázu, což mělo nezanedbatelný vliv na výkonnost orgánu. Současně však členové okresních výborů kvůli své profesní blízkosti k řadovým straníkům a obyvatelstvu byli schopni reprezentovat zájmy různých místních nebo společenských skupin, čímž z výborů činili skutečné fórum komunikace. Ve větší míře zde probíhala relativně otevřená diskuse, nepostrádající pluralitní obsah. Krajské organizace byly v tomto ohledu daleko více omezeny na funkcionářskou vrstvu a zájmové střety se u nich vyskytovaly vzácněji. Nicméně tuto rozdílnost nelze brát jako absolutní. V popisovaném období se vedly vypjaté debaty a spory na obou stranických úrovních.

Ve vztahu mezi kraji a okresy byl přítomen silný prvek napětí. Krajští funkcionáři pravidelně poukazovali na nedostatky podřízených instancí a hlasitě je kritizovali. Pověštinou se jednalo o drobné výtky administrativního rázu, které měly za cíl zkvalitnit práci organizace a byly i samotnými okresními činovníky vnímány jako naprosto legitimní, pramenící z hierarchické struktury KSČ. Občas ale pro ně tato kritika nabývala vyloženě zlověstného rázu, jako například v příspěvku vedoucího tajemníka Pražského kraje Antonína Novotného, v němž hovořil o „diktátorských metodách“: *Naši soudruzi z funkce, kterou mají, si osvojují různé metody, které jim nepatří. Mnohdy naši okresní funkcionáři rozhodují bez právoplatných orgánů. Já myslím, že některým okresním tajemníkům bude na okresní konferenci horko, když se tam soudruzi do něho (sic) opřou.*⁶⁷ Taková tvrzení nebyla znepokojivá pouze pro lokální stranickou elitu viněnou

Hledání nepřátel uvnitř KSČ

z těchto prohrěšků, ale i pro širší funkcionářský sbor, kterému se implicitně vyčítala nečinnost. Na okresní úrovni proto vyvolávala všeobecný odpor. Výmluvný je příklad vedoucího okresního tajemníka ve Škodových závodech v Plzni Miloslava Mudry, který nehájil pouze sebe, ale celou organizaci: *Jsme si vědomi na okrese, že děláme chyby, ale nikdo nám nepomáhal, abychom mohli chyby napravit [...] Členové KV nám nikdy nepomáhali. Dělalí jsme všechno vždycky sami od sebe.*⁶⁸ Okresní funkcionáři zde využili svého práva na kritiku nadřízeného orgánu. Proti hierarchickému principu symbolizovanému krajskou úrovní se tak stavěl princip odpovědnosti ztělesněný okresy.

Krajská a okresní vnitrostraničná fóra přes svá administrativní omezení a špatně fungování do nezanedbatelné míry plnila úlohu komunikačního kanálu, jakkoliv omezeného. To v žádném případě neznamená, že by tato fóra byla otevřená nebo že by zde docházelo ke spravedlivému vyvažování protikladných společenských zájmů. Přesto nabízela prostor k rozsáhlé a pestré diskusi různých stranických aktérů, jež v regionech přímo i nepřímo ústila v zásadní politická rozhodnutí.

Straničtí aktéři

Ve vnitrostraničných debatách spojených s tzv. odhalováním vnitřních nepřátel se projeví čtyři různé, menší i větší, skupiny – regionální stranické elity, ústřední funkcionáři, staří komunisté a širší stranický aktiv. Každá se vyznačuje specifickým postavením a zájmy, které podmiňovaly jejich formy jednání. Rozhodně je nelze považovat z hlediska vlivu za rovnocenné. Pro formu i obsah tehdejších diskusí jsou však všechny čtyři esenciální.

Regionální stranická elita

Iniciační úloha při zahájení vnitrostraničné komunikace na regionální úrovni přináležela především tamějším elitám. Ty definují velice úzce, jako jednotlivce nebo malé skupiny držící nejdůležitější administrativní posty. To je však pouze předpoklad, sám o sobě nedostačující. Rozhodující je míra osobní autority, s níž dokázaly vystupovat. V krajském kontextu to byly právě ony, kdo se první rázně zabýval kauzou Otto Šlinga a z toho vyplývající kritikou místních poměrů. Kupříkladu v předsednictvu Pražského kraje tato agenda nepřípadla vedoucímu tajemníkovi Antonínu Novotnému, nýbrž jeho zástupci Františku Vaisovi. Ten ostatním členům přečetl usnesení ústředního sekretariátu KSČ k uvedenému případu a na zasedání rozšířeného krajského výboru v listopadu 1950 měl přednést příspěvek zaměřený *na otázky zostření bdělosti a ostráživosti, více uplatňování kritiky a sebekritiky, odstranění diktátorství, nastoupení cesty více kolektivního řízení.*⁶⁹ Nárokoval si tak úlohu hlavního podněcovatele vnitrostranic-

67 SOA Praha, f. Středočeský KV KSČ Praha, k. 30, Zápis ze schůze krajského výboru KSČ Praha, 2. 2. 1951, s. 102.

68 SOA Plzeň, f. KV KSČ Plzeň, k. 27, Zápis ze schůze KV KSČ 21. 4. 1951, s. 44.

69 SOA Praha, f. Středočeský KV KSČ Praha, k. 124, Zápis ze schůze předsednictva, konané 23. 11. 1950, s. 1.

ké kritiky. Obdobně postupoval Hanuš Lomský, vedoucí tajemník Plzeňského kraje. Ve svém příspěvku na zasedání říjnového krajského výboru poukázal na *diktátorské metody, které byly použity v brněnském kraji [a] umožnily Šlingovi ovládat celou krajskou organizaci ve formách práce*.⁷⁰ A vztáhl kritiku i do vlastní plzeňské domény, když upozornil na *nekolektivní rozhodování, přehlížení hlasu zdola a zejména ubíjení kritiky*.⁷¹ Rečnický se dotázal: *Pomáháme kritice, nebo ji ubíjíme?* A hned si odpověděl: *Ubíjíme ji formálním přiznáváním chyb, i naší netrpělivostí vůči kritice, nebo odbýváním*. „A co ty jsi udělal?“⁷² Lomský evidentně usiloval o to, stát se „šampionem“ vnitrostranické očisty, čímž posílil své mocenské postavení v krajské organizaci i svou hodnotu v očích ústředí. Plénem se tehdy za jeho osobu jednoznačně postavilo a jeho závěry podpořilo. Avšak už o pár měsíců později ho čekal strmý pád a uvěznění.⁷³

Lomského případ byl pouze jedním z mnoha. Regionální elita se obecně na krajské úrovni z iniciátora kritiky postupně stávala její hlavní obětí. Na stranických fórech jí hromadně vyčítali špatný poměr k ostatním funkcionářům nebo níže postaveným straníkům. Ten byl vnímán jako velice problematický, a to již před rozpoutáním vnitrostranické diskuse k „hledání vnitřních nepřátel“. Výmluvný je v tomto ohledu konflikt, který dlouhodobě rozdělával členy krajského předsednictva v Ostravě – na jedné straně vedoucího tajemníka Vítězslava Fuchse a jeho nejbližší spolupracovníky, přezdívané „silná čtyřka“⁷⁴, na druhé straně ostatní členy. Ty už na podzim 1950 reprezentovala Marie Matějková, když se kriticky vymezila proti čtyřce, vůči níž pocítovala *odstup, pocit méněcennosti a malou odvahu kritiky*.⁷⁵ Fuchs se svými nejbližšími společníky si podle ní nárokovali rozhodovací pravomoci a předsednictvo jako kolektiv stavěli do pasivní role nebo zpochybňovali jeho autoritu. Na tento druh rozpor jsem poukazoval již dříve; zde je nutno vyzdvihnout, že příčinu problému Matějková spatřovala v osobní rovině – v autoritářství Vítězslava Fuchse. Pro tehdejší kritiku je tento přístup typický.

Negativně byl často hodnocen také vztah krajské regionální elity k nižším lokálním funkcionářům a stranickému aktivu. Dokládá to příklad výše zmíněného Hanuše Lomského, který se vůči delegaci jedné místní stranické organizace zachoval následovně: *Když přišli soudruzi k s. Lomskému a měli v ruce stížnosti [na krajský sekretariát] z organizací se všemi razítky a podpisy, řekl s. Lomský: „Ty razítko mne neomráčí“*.⁷⁶ Lomský tímto činem zpochybnil právo lokálních stranických aktérů podílet se na politických rozhodnutích nebo je alespoň korigovat. Je pochopitelné, že se podle nich jednalo o nepřijatelný zásah do jejich práv, jenž opravňoval k ostré kritice.

70 SOA Plzeň, f. KV KSČ Plzeň, k. 27, Zápis ze schůze KV KSČ 20. 10. 1950, s. 1.

71 Tamtéž, s. 2.

72 Tamtéž.

73 Došlo k tomu v rámci zatýkání vedoucích krajských tajemníků. Kromě Lomského šlo ještě o Mikuláše Landu, Ervína Poláka a Vítězslava Fuchse.

74 Kromě samotného Fuchse do ní měli patřit vysoce postavení funkcionáři krajského stranického aparátu Rudolf Peschel, Evžen Stuchlík a Leopold Kovalčík.

75 NA, f. KSČ-ÚV, Organizační oddělení Marie Švermová 1945–1951 (dále jen 1261/2/5), sv. 72, a. j. 398, Záznam ze schůze předsednictva KV KSČ, konané dne 20. listopadu 1950 v 8.30 hod. v zasedací síni sekr. KV KSČ v Ostravě, s. 4.

76 Tamtéž, sv. 32, a. j. 217, Plzeň – Kádrová práce (prosinec 1950, blíže nedatován), s. 133.

Hledání nepřátel uvnitř KSČ

Tyto konflikty předcházely nástupu velké vnitrostranické diskuse, zahájené po zatčení Otto Šlinga a stupňující se od zimy roku 1951. Tato diskuse však zásadně proměnila užívaný slovník i významové konotace. Na zasedání krajského výboru v Praze v březnu 1951 tak už jeho člen Josef Altrichter hovořil o bývalém aktivním kritikovi Šlinga Františku Vaisovi následovně: *Je fakt, že s. Vajs (sic) zavedl metody stranické práce, které používali všichni odrodilci s Titem, Šlingem a těmi lidmi. A samozřejmě, jestli chtějí nebo nechtějí, tato nesprávná metoda stranické práce je vedla k tomu, že strana na pražském kraji byla poškozena a vedla určitým způsobem k rozkladu strany.*⁷⁷ Předtím vzpomenutá kritika vůči Fuchsovi a Lomskému se omezovala na výtku vágně definovaného autoritářství, zde však již byl Vais přirovnán k třídním nepřátelům a nepřímou se volalo po jeho kriminalizaci.

Obviňované regionální stranické elity se silícímu proudu kritiky pochopitelně snažily bránit, jmenovitě přiznáním dílčích pochybení a tvrdými výpady proti již perzekvovaným funkcionářům, avšak tento defenzivní přístup nezaúčinkoval. Hanuš Lomský i Vítězslav Fuchs byli v únoru 1951 povoláni do Prahy a zatčeni.⁷⁸ Další vedoucí krajští tajemníci se pod přívalem nejrůznějších nařčení z regionů i ústředí uchýlovali na vnitrostranických fórech k čím dál zoufalejším projevům sebeobviňování. Nebylo jim to však nic platné a přinejmenším je čekalo sesazení ze všech funkcí. Kritika dosáhla v krajích vrcholu na jaře 1951 a nejednou zasáhla celé skupiny s vedoucími tajemníky úzce spolupracujících funkcionářů, které čekal obdobný úděl. Vyhnul se mu pouze vedoucí tajemník Pražského kraje Antonín Novotný. Nicméně ten byl po dlouhou dobu zastiňován svým rivalem Šlingem, který měl údajně převzít jeho funkci,⁷⁹ a částečně i svým zástupcem Františkem Vaisem. Proto je pochopitelné, že to byl právě aktivnější Vais, koho v Praze čekal strmý pád,⁸⁰ zatímco Novotný naopak posílil. Krajské regionální elity nejvíce činorodé v iniciaci vnitrostranické debaty se paradoxně často stávaly jejími hlavními oběťmi.

Zásadně odlišná situace panovala na okresní úrovni. Opět to sice byla regionální elita, kdo v reakci na Šlingův případ odstartoval vnitrostranickou diskusi, a odhodlal se dokonce i k dílčí sebekritice. Tím však podobnost končí. Okresní elity nemusely čelit tolika vážným obviněním ani potupnému zbavení funkce. A to ani pokud k nim měly zdánlivě předpoklady. Relevantní je v tomto ohledu příklad Zdenky Flemingové, vedoucí tajemnice okresu Ostrava-střed. Ta byla úzce navázána na Vítězslava Fuchse, který byl odpovědný za její jmenování. Tato potenciálně kompromitující vazba však pro ni neměla zásadnější důsledky. Ve funkci vedoucí tajemnice zůstala do dubnové konference, kdy byla vyměněna a již neměla být zvolena ani do okresního

77 SOA Praha, f. Středočeský KV KSČ Praha, k. 30, Zápis ze schůze krajského výboru KSČ Praha dne 31. 3. 1951, s. 25.

78 Oba byli vyšetřováni jako „třídní nepřátelé“ a v rámci tzv. procesu s krajskými tajemníky 28. 1. 1954 odsouzeni k 15 letům vězení. V šedesátých letech byli rehabilitováni.

79 SOA Praha, f. Středočeský KV KSČ Praha, k. 30, Zápis ze zasedání Krajského výboru KSČ v Praze dne 1. 3. 1951, s. 82.

80 Vais byl na jaře 1951 zbaven všech stranických funkcí. V srpnu 1951 rezignoval i na svůj poslanecký mandát.

výboru, údajně kvůli *nastoupení mateřské dovolené*.⁸¹ Několik účastníků sice kladlo pátravé dotazy ohledně jejího poměru k Fuchsovi, ale tento potenciálně vyhrcožený směr diskuse blokoval krajský funkcionář Hynek Kožušník, který se celý problém snažil smést ze stolu. Vyjádřil se následovně: *Myslím, soudruzi, že vaše dotazy jsou babskou zvědavostí*.⁸² Bylo do velké míry jeho zásluhou, že záležitost vyzněla doztracena. Zdenka Flemmingová sice nebyla znovuzvolena, ale nečekal ji ani žádný postih.

Obdobně jako Kožušník v případě Ostravy-střed postupoval na okresní konferenci v Kolíně už zmiňovaný pražský vedoucí tajemník Antonín Novotný. Tamější organizaci dlouhodobě rozděloval spor – přezdívaný „kolínský problém“ – mezi bývalým tajemníkem okresu Rudolfem Koštejnem a současným vedením, který se projevil i přímo během konference. Novotný však celý problém vyloženě marginalizoval a pozornost sváděl na povýtce obecnou kolej: *Můj dojem z okresní konference je ten, že t. zv. kolínský problém není žádným problémem kolínské okresní konference, ale hlavním úkolem konference je, jak zajistit plnění gen[erální] linie naší strany*.⁸³ Pokud se vůči okresní stranické elitě v daném období objevily potenciálně kompromitující útoky, byly podle všeho krajskými funkcionáři umrtvovány. To neznamená, že by okresní činovníci nebyli vůbec kritizováni. Nicméně kritika měla své meze. Výjimku představoval okres Český Těšín, kde byl předseda Pavel Cieslar obviněn z polského „buržoazního nacionalismu“⁸⁴ a sesazen.⁸⁵ Jednalo se však o vzácný případ, na kterém významně participoval představitel ústředních funkcionářů Gustav Bareš⁸⁶. Ti byli obecně v regionech velice aktivní a zasluhují bližší prozkoumání.

Ústřední funkcionáři

Zásadní úloha v iniciaci témat a průběhu komunikace nepochybně náležela funkcionářům z ústředí. Za všeobecným označením „ÚV“ se na jedné straně skrývala celá ústřední struktura s předsednictvem, generálním sekretariátem i jeho rozsáhlým aparátem – kde formálně nejvyšší ústřední výbor měl především dekorativní poslání –, na straně druhé jednotliví lidé z těchto orgánů, symbolicky i osobně angažovaní v regionech. Byli to právě oni, kdo na praktické komunikační úrovni často sehrával rozhodující úlohu.

81 ZA Opava, f. KV KSČ Ostrava, k. 36, inv. č. 29, Zápis schůze krajského výboru KSČ, konané dne 28. 3. 1951 v 8. hod. na sekr. KV KSČ v Ostravě, s. 39.

82 NA, f. 1261/2/33, a. j. 1528, VII. okresní konference Komunistické strany Československa okresu Ostrava-střed 14.–15. 4. 1951, s. 315.

83 SOka Kolín, f. KSČ – OV Kolín, inv. č. 3, okresní konference KSČ Kolín 14. a 15. 4. 1951, s. Novotný.

84 NA, f. 1261/2/5, sv. 72, a. j. 399, Záznam z mimořádného zasedání předsednictva KV KSČ, konaného dne 11. ledna 1951 o 17. hod. v zasedací síni sekr. KV KSČ v Ostravě, s. 4.

85 Analýza pádu Pavla Cieslara a jeho tzv. platformy přesahuje záběr této studie. Její přehledně zpracování viz GAŠIOR, Grzegorz: Cieslarova platforma – národnostná otázka v Tešínsku v období stalinizmu. In: *Studia Politica Slovaca*, č. 2. Ústav politických věd SAV, Bratislava 2009, s. 42–57.

86 Gustav Bareš (1910–1979) byl předválečný člen KSČ a novinář. Po roce 1945 zastával funkci vedoucího kulturního a propagačního oddělení, v letech 1948–1951 byl jedním ze zástupců generálního tajemníka, 1951–1952 sekretář ÚV. Poté byl zbaven všech funkcí a poslán do Ústavu dějin KSČ, kde působil jako řadový pracovník.

Hledání nepřátel uvnitř KSČ

Nejčastěji citovanou osobností byl pochopitelně předseda KSČ a prezident republiky Klement Gottwald. Výše jsem zmínil, že takřka na každé konferenci byl zvolen do čestného předsednictva a oslavován. Došlo až k určité míře ztotožnění, kdy nebylo možné zmínit ÚV bez Gottwalda či naopak, a oboje proto muselo být vyslovováno současně. Příhodně to ukazuje rezoluce aktivu funkcionářů městské organizace v Ostravě, tvrdě odsuzující kromě bývalého ministra zahraničí Vladimíra Clementise⁸⁷ také Šlinga a Švermovou: *Ostravští havíři, hutníci, kováci, stavbaři a ostatní pracující jsou ÚV a soudruhu Gottwaldovi vděční za to, že zachránil stranu a republiku před velkým nebezpečím a že zneškodnil protistranickou a protistátní skupinu, která [...] chtěla Československo zatáhnout do tábora imperialismu a války proti SSSR...*⁸⁸ Prolnutí dvou entit dosáhlo takového stupně, že byly společně vyjádřitelné v singuláru. V oficiálním výkladu byl Klement Gottwald prezentován jako vzor a zastánce všech členů strany, mohutně uctíván v krajích i regionech. Gottwald se přitom v regionálním měřítku v době od podzimu 1950 do jara 1951 angažoval minimálně, prakticky vůbec. Snad i proto zde působí jeho obraz tak odlišným dojmem.

Naprosto rozdílně byla na krajské a okresní úrovni vnímána další funkcionářka, zástupkyně generálního tajemníka Marie Švermová. I ona se dlouhou dobu těšila velké úctě a její texty byly všeobecně známy. O to větší otřes způsobilo, když byla v únoru 1951 uvězněna a v tisku se o ní začalo psát jako o nepříteli. Nečekanost tohoto obratu se odrazila v bizarní situaci, která nastala během okresní konference Plzeň I v dubnu 1951. Delegát Šebek na ní svůj výstup zakončil citací z projevu Švermové „O nedostacích v prověrce“ a neustal, ani když byl přerušován výkřiky, že *to četli všichni*.⁸⁹ Čtěl tak vyjádřit potřebu odlišovat slova od skutků – Švermová prý v prvním vynikala, její jednání však bylo zločinné. Poukazovalo se také na oslavný přístup projevovaný jí v minulosti. Kriticky se k němu při jedné schůzi vyjádřil člen okresního výboru v Českém Těšíně Józef Chybidziura, kterému *se nelíbilo „nadšení“ projevené [...] Švermové na rozšířeném krajském výboru KSČ v Ostravě*.⁹⁰ S rozpaky, které odsouzení kdysi oslavované funkcionářky způsobí, se evidentně počítalo. Na tom též zasedání se vedoucí okresní tajemník Bohumil Bělovský zmínil, že *dle rozhodnutí strany mají být odstraněny obrazy s. Švermové, které se nacházejí v míst[ní] org[anizaci] naší strany. Odstranit je taktickým způsobem*.⁹¹ Případu neměla být v základních organizacích věnována příliš velká pozornost. Opatrně to sdělil vedoucí tajemník městského ostravského výboru Adolf Žinčík: *Na dotaz [...] zda může být svolána schůze a členstvo*

87 Vladimír Clementis (1902–1952) byl od roku 1924 členem KSČ a vůdčí figurou slovenské levicové intelektuální skupiny DAV. V letech 1945–1948 zastával funkci státního tajemníka, 1948–1950 pak ministra zahraničí. V lednu 1951 byl zatčen a v listopadu následujícího roku odsouzen v procesu s Rudolfem Slánským k trestu smrti.

88 *AM Ostravy*, f. MěV KSČ Ostrava, k. 13, inv. č. 22, Zápis městského výboru KSČ, rozšířeného o okresní výbory a předsedy jednotlivých sekretariátů – datum konání 2. 3. 1951 o 16 hod. odpol. v závodním hotelu VŽKG, s. 76.

89 *NA*, f. 1261/2/33, a. j. 1358, Zpráva o III. okresní konferenci v Plzni I 7.–8. 4. 1951, s. 5.

90 *SOka Karviná*, f. KSČ – okresní výbor Český Těšín, k. 14, inv. č. 34, Zápis ze schůze předsednictva OV-KSČ v Českém Těšíně, konané dne 7. 2. 1951 v místnostech okresního sekretariátu KSČ v Českém Těšíně v 14 hodin, s. 9–10.

91 Tamtéž, s. 9.

Marián Lóži

o věci [zadržení Otto Šlinga a Marie Švermové] informováno, odpověděl, že se to nedoporučuje...⁹² Pád a denunce Švermové se však postupně staly jedním z velkých témat. Není překvapivé, že reakce řady lokálních funkcionářů, aktivistů a členů byly zmatené, občas spojené s temnými předtuchami. Na jednu upozornil člen okresního výboru v Prostějově František Novák: *Pokud jsem mohl zjistit, případ s. Švermové způsobil velký rozruch. Starší členové strany to chápou tak, jako by to bylo odstavování starých členů z funkcí a [jejich] nabazování novými.*⁹³ Pro objasnění případu byla podána řada důležitých vysvětlení, lišících se mírou rafinovanosti a vkusu. Jedno nabídla Květa Novotná, další členka prostějovského okresního výboru, která uznala řečnické schopnosti Švermové a působivost jejich projevů, ale hodnotila je pouze jako nástroje manipulace, jimiž *Soudružka Švermová [...] oslnila stranu a mohla se za to skrývat.*⁹⁴ Potenciální argument pro obhajobu tak pouze dále stvrzoval její vinu. Odlišnou interpretační cestou se vydal člen krajského výboru v Ostravě Jan Teper: *Nevěřil bych, že soudr[uzka] Švermová může tak nízko klesnout, a přišel jsem k závěru: mně se soudr[uzka] Švermová jako politický pracovník líbila, ale zjistil jsem už asi před rokem, že [...] nedovede postavit zájem strany nad svým zájmem osobním [...] Švermová, vdova po veliké postavě našich dějin, potřebuje chlapa a prostřednictvím ženské si Šling rádil jako Rasputin u ústředním sekretariátu.*⁹⁵ Teper v mírně upravené podobě nabídl klasický narativ o chtíčem ovládané ženě, která se nechá strhnout přitažlivostí padoucha, s katastrofálními politickými důsledky. Tato na první pohled úsměvná vysvětlení dobře dokládají, jak si regionální aktiv osvojoval oficiální výklady a přizpůsoboval je svému chápání.

Obraz Marie Švermové se však od toho Gottwaldova nelišil pouze negativním nábojem. Je to patrné už na předchozích dvou výročí. Gottwald v promluvách regionálních stranických aktérů působí vzdáleně až neuchopitelně; naopak ve vztahu ke Švermové je patrná určitá míra známosti, téměř důvěrnosti. Marie Švermová se nemožovala pouze na formální návštěvy, s vybranými straníky se opakovaně scházela mimo oficiální grémia a řešila s nimi důležité personální a pracovní otázky. V Praze šlo o zástupce vedoucího krajského tajemníka Františka Vaise. Při jednání o profesním zařazení Karla Snýdra, pracovníka ústředního sekretariátu, se mu Vais nenuceně zmínil, že o něm se Švermovou hovořil: *Pokud si pamatuji [...] s. Švermová mně osobně říkala, že je nutné, abys nabral zkušenosti jako Krajský instruktor z okresů, protože je nemá. Ze sledu tvých funkcí to vyplývá.*⁹⁶ V Olomouci instruovala vedoucího krajského tajemníka Františka Řezníčka, který na její podnět řešil kritickou situaci v obci Náměšť na Hané, kde řada členů strany bránila z kraje napadaného poslance Františka Majtla: *Po případu, kdy 40 soudruhů z Náměště se nám dostavilo na schůzi předsednictva KV, mluvil jsem se s. Švermovou, která říkala, aby za něho soudruzi v Náměšti ručili. Sám jsem s tím sro-*

92 AM Ostrava, f. MěV KSČ Ostrava, k. 72, inv. č. 43, Zápis ze schůze předsednictva MV KSČ konané dne 14. 2. 1951 v Ostravě, s. 1.

93 SOkA Prostějov, f. OV KSČ Prostějov, k. 18, inv. č. 32, Zápis ze zasedání okresního výboru (mimořádného) KSČ v Prostějově, konaného dne 7. 2. 1951 ve 14.30 hodin v zasedací síni ONV (finanční úřady).

94 Tamtéž.

95 ZA Opava, f. KV KSČ Ostrava, k. 35, inv. č. 29, Zápis schůze Krajského výboru KSČ, konané dne 30. 12. 1950 v 8.30 hod. v sále sekr. KV KSČ v Ostravě, s. 18.

96 SOA Praha, f. Střeodočeský KV KSČ Praha, k. 29, Zápis ze schůze KV KSČ ze dne 27. 10. 1950, s. 12.

Hledání nepřátel uvnitř KSČ

zuměn nebyl, řekl jsem jí, že se mi to nezdá [...] Nakonec jsem s tím soubhlasil.⁹⁷ Velmi dobrý poměr měl údajně existovat mezi Švermovou a vedoucím krajským tajemníkem v Ostravě Vítězslavem Fuchsem. Takto ho na zasedání krajského výboru popsal jeho člen Odon Závodský: *Věděli jsme, že Fuks (sic) byl se Šlingem a Švermovou na dovolené, a věděli jsme i to, že Fuks (sic) jezdil do Prahy za Švermovou.*⁹⁸ Konečně nejtvrději byl zhodnocen vztah, který měla mít Švermová s vedoucím krajským tajemníkem v Plzni Hanušem Lomským, a to z úst člena krajského předsednictva Josefa Žáka: [...] *Švermová držela Lomskému ruku a dělala z něho schopného soudruha.*⁹⁹ Ve všech výrocích je jasně patrná konstrukce, jejímž účelem je použít figury Marie Švermové buďto jako záštity, nebo naopak jako přítěžujícího prvku. Její údajný podíl na rozhodování a vliv narůstaly s podobnými tvrzeními do fantastických rozměrů. Nejdále v tomto ohledu zašlo samo ústředí. Podle článku z dubna 1951, který napsal vedoucí jeho kádrového oddělení Bruno Köhler, byla Švermová zodpovědná za dosazování a udržování řady regionálních funkcionářů, později odhalených „zrádců“ a „škůdců“. U ní také měly probíhat vzájemné schůzky: *Švermová organisovala a svou vysokou funkcí kryla setkání „svých“ lidí ve své kanceláři nebo ve svém bytě. Bezstarostně, s květinami v ruce, objevovali se u ní v Karlových Varech [...] aby s ní mimochodem vyřídili „některé stranické záležitosti“.* *Zprávu o všech těchto jednáních zůstávala ústředí strany dlužna. Tito zrádci si udělali ze strany holubník pro své frakční rejdy.*¹⁰⁰ Zástupce generálního tajemníka Gustav Bareš měl údajně pro změnu srovnávat její cesty *na schůze závodních organizací, na okresní a krajské konference [...] s horečnou činností Henleinovou, když připravoval puč proti republice.*¹⁰¹

Je nasnadě, že podobná obvinění jsou nesmyslná. Marie Švermová je v pozdějších letech důrazně odmítala. Za jmenování inkriminovaných vedoucích krajských tajemníků nebyla odpovědná, ba u některých ani nebyla.¹⁰² Nařčení z „frakčních rejdy“ lakovitě zpochybnila sugestivní otázkou: [...] *proč bych měla svolávat frakční schůzi, k čemu?*¹⁰³ Časté kontakty Švermové s krajskými tajemníky a dalšími regionálními funkcionáři pochopitelně nebyly „frakční“ v pravém slova smyslu. Švermová neměla vlastní politickou platformu odlišnou od zbytku ústředí, něco takového by tehdy nebylo možné ani pro ni osobně přijatelné. Přesto v rámci svého postavení měla důležitý podíl na tom, jak byly pokyny a cíle stranického ústředí formulovány v podřízených organizacích. A často iniciativně reagovala na lokální problémy dříve než kterýkoliv jiný ústřední funkcionář. Její styky s regionálními stranickými představiteli byly jedním z důležitých komunikačních kanálů mezi centrem a periferií, během nich se nepochybně řešily

97 NA, f. 1261/2/5, sv. 67, a. j. 376, Zápis č. 41 o mimořádné schůzi předsednictva KV KSČ, která se konala v pátek dne 29. 12. 1950 v 9 hod. dopoledne v zasedací síni sekretariátu KV KSČ v Olomouci, s. 12.

98 ZA Opava, f. KV KSČ Ostrava, k. 35, inv. č. 29, Zápis schůze krajského výboru KSČ, konané dne 1., 2. a 5. 3. 1951 v 8.30 hod. v sále sekr. KV KSČ v Ostravě, s. 85.

99 SOA Plzeň, f. KV KSČ Plzeň, k. 96, Zápis ze schůze předsednictva KV-KSČ, konané dne 9. 3. 1951, s. 5.

100 KÖHLER, Bruno: Úkoly v kádrové politice vyplývající z usnesení Ústředního výboru KSČ. *Rudé právo*, 4. 4. 1951, s. 3.

101 Výrok mu přikládala sama Švermová, navíc s velkým časovým odstupem. Pro jeho specifčnost se přikláním k tomu považovat ho za autentický. NA, f. ÚV KSČ, Praha – komise, sv. 17, a. j. 308, Odpovědi s. M. Švermové na otázky komise z 21. 2. 1963, s. 5–6.

102 Tamtéž, s. 4.

103 Tamtéž.

Marián Lóži

naléhavé problémy a dělala nutná rozhodnutí. Pro fungování stranického organismu měla tato setkání, jakkoliv je nemůžeme zveličovat v duchu oficiální propagandy, zásadní význam. Stejně důležitý byl také způsob, jakým byla Švermová prezentována. Pro regionální aktéry se její obraz, nejdříve pozitivní a poté naprosto negativní, stal důležitým referenčním rámcem při diskusích a kritice. Velice často a v nejrůznějších kontextech se na její případ odkazovalo, až nabyl vyloženě symbolické hodnoty. V daném období se o žádném funkcionáři z ústředí nemluvalo častěji než právě o ní.

Dalším ústředním funkcionářem aktivním v regionech byl výše zmíněný Gustav Bareš. Zatímco Marii Švermové připadla úloha jedné z prvních velkých obětí „zostřujícího se třídního boje“, Bareš ho po dlouhou dobu iniciativně rozvíjel. Během svých četných návštěv v krajských i okresních organizacích si nejednou přisvojil rozhodující postavení. Na březnovém plénu krajského výboru v Olomouci tvrdě zaútočil na vedoucího tajemníka Františka Řezníčka a prosazoval jeho sesazení. Členové olomouckého předsednictva se s jeho závěry pouze pokorně ztotožnili.¹⁰⁴ S podobným zápallem vystupoval Bareš také na dubnové konferenci v Českém Těšíně, kdy opakovaně zaútočil na dosavadního předsedu Pavla Cieslara. Gustav Bareš nepochybně v obou případech plnil zadání ústředí, jehož byl tehdy nedílnou součástí. Naplno to odhaluje tehdejší režimní cíle v regionech – odstraňovat nepohodlné stranické funkcionáře a vyhledávat obětní beránky. Současně se Bareš dokázal prezentovat jako lidový tribun. Obhajoval lokální zájmy Těšína a oslavoval vnitrostranickou demokracii: *Okresní konference jest nejvyšším orgánem, která (sic) určuje politiku v okrese na celý rok, a myslím, že je správným (sic) a že to odpovídá demokratickému centralismu, že chceme zde debatovat a ne v Praze za zavřenými dveřmi, aby to posoudili čeští i polští komunisté zde na okresní konferenci.*¹⁰⁵ Svou přichylnost k regionu a regionální stranické organizaci nemohl vyjádřit lépe. Bareš na jaře 1951 dokonale ztělesňoval typ ústředního funkcionáře, který na periferii aktivně a úspěšně rozdmýchával „třídní boj“.

V krajích a okresech kromě nejvyšších funkcionářů působili také ústřední instruktoři, v ustavičném pohybu mezi centrem a periferií. Jejich všudypřítomnost nejlépe demonstruje příklad Mikuláše Landy, který tuto funkci zastával před nástupem do pozice vedoucího tajemníka v Ústí nad Labem.¹⁰⁶ Například zasahoval v Kolíně, kde se angažoval v konfliktu dvou předválečných komunistů (viz dále).¹⁰⁷ V Ostravě měl připravit o pozici Karla Štefana, který na to už jako člen olomouckého krajského výboru trpce vzpomínal: *Landa měl se mnou v roce 1948 spor v Ostravě, kde mě odkrágrovat (sic). Také jsem před dělnickou komisí řekl, že k němu nemám dobrý poměr, že Landa je řezník dělnictva.*¹⁰⁸ V Praze se potom Landa na semináři pro vedoucí pracovníky ostře

104 NA, f. 1261/2/5, sv. 68, a. j. 378, Zápis č. 17 o mimořádné schůzi předsednictva KV KSČ, která se konala v pátek dne 30. 3. 1951 ve 14 hod. odpoledne v zasedací síni sekretariátu KV KSČ v Olomouci, s. 2.

105 NA, f. 1261/2/33, a. j. 1519, VII. okresní konference KSČ v Českém Těšíně. 7.–8. 4. 1951, s. 303.

106 K jeho působení v Ústí nad Labem viz HRADECKÝ, Tomáš: Hodnocení činnosti krajského tajemníka KSČ Mikuláše Landy pohledem regionálních politických složek z doby před procesem. In: HRADECKÝ, Tomáš – HORÁK, Pavel (eds.): *České, slovenské a československé dějiny 20. století*, č. 8. Univerzita Hradec Králové – Oftis, Hradec Králové – Ústí nad Orlicí 2013, s. 343–354.

107 *SOka Kolín*, f. KSČ – OV Kolín, inv. č. 3, Okresní konference KSČ Kolín 14. a 15. 4. 1951, Koštejn.

108 *ZA Opava pobočka Olomouc*, f. KV KSČ Olomouc, k. 9, inv. č. 16, Zasedání pléna 1. 3. 1951, s. 54.

Hledání nepřátel uvnitř KSČ

střetl s krajským vedoucím kádrového oddělení Bedřichem Kozelkou, kterého činil odpovědným za korumpování pražských funkcionářů.¹⁰⁹ Landa mohl při svých intervencích spoléhat na osobní známosti v krajských stranických vedeních, vlastní nebo zprostředkované Marií Švermovou. S olomouckým vedoucím tajemníkem Františkem Řezníčkem dokonce bydlel týden společně v hotelu.¹¹⁰ Míru jeho „proslulosti“ v regionech vystihl vedoucí tajemník Ostravského kraje Květoslav Innemann, když kritizoval jeho nevybíravé pracovní postupy: *Měl jsem vlastní zkušenosti s činností Landy, který se i tady na Ostravsku proslavil stejně, tak jako v Brně.*¹¹¹ Na jaře 1951 se již Mikuláš Landa¹¹² nacházel ve vyšetřovací vazbě, ale jeho přízrak podle všeho regiony obcházal dál.

Ústřední funkcionáři do poměrů v regionech a zejména na krajské úrovni zasahovali závažným způsobem. Iniciovali důležitá rozhodnutí a snažili se je suverénně prosazovat. V období rychlých a nečekaných změn představovali často hlavní pojítko v komunikaci mezi centrem a periferií. Pocit nestálosti zásadním způsobem formoval jejich jednání a upřednostňoval personální před striktně administrativními vazbami a formami sdělování, což se odrazilo na chodu celé stranické struktury. Už z toho důvodu byli důležitými jmény v promluvách regionálních aktérů, kteří je částečně oprávněně a částečně nespravedlivě vinili ze špatného fungování organismu strany, nebo od nich naopak očekávali zjednání nápravy.

Staří komunisté

Velice aktivně na dobových diskusích a konfliktech participovali staří, ještě předváleční komunisté. Pod tímto označením se však může skrývat dosti nesourodé společenství jednotlivců, a tudíž ho je třeba upřesnit. Za určující pro zařazení do dané kategorie nepovažují samotnou délku členství ve straně, ale identitu, kterou si tito lidé přikládali. Řada ústředních i krajských vedoucích funkcionářů vstoupila do KSČ – nebo alespoň do Komunistického svazu mládeže – již před válkou. Nicméně prvořadá pro jejich legitimitu nebyla vlastní stranická minulost – jakkoliv se jí ve vhodných chvílích zaštiťovali –, ale současná příslušnost k aparátu a politické elitě obecně. Napopak pro „opravdové“ staré komunisty byla dlouhá činnost ve straně a v jejím průběhu vynaložené oběti hlavním zdrojem identity a trvale se k nim hlásili. Historik Michel Christian v této souvislosti hovoří o dvou družích *politického kapitálu*, kde se vedoucí funkcionáři opírali o *legitimitu aparátu*, zatímco staří komunisté o *legitimitu autonomní*.¹¹³ Z této definice v textu vycházím.

109 ŠIK, Ota: *Jarní probuzení. Iluze a skutečnost*. Mladá fronta, Praha 1990, s. 29–30.

110 NA, f. 1261/2/5, sv. 67, a. j. 377, Zápis č. 12 ze schůze předsednictva KV KSČ, která se konala v pátek dne 26. 2. 1951 v 9 hod. v zasedací síni krajského sekretariátu KSČ v Olomouci, s. 11.

111 Tamtéž, sv. 72, a. j. 399, Záznam mimořádné schůze předsednictva KV KSČ, rozšířené o ved. odd. sekr. KV, instruktory KV a ved. taj. OV KSČ, konané dne 12. 2. 1951 na sekr. KV KSČ v Ostravě, s. 57.

112 Landa byl zatčen v únoru 1951 a odsouzen v tzv. procesu s krajskými tajemníky 28. 1. 1954 ke 20 letům vězení.

113 CHRISTIAN, Michel: *Camarades ou Apparatchiks? Les Communistes en RDA et en Tchécoslovaquie (1945–1989)*. PUF, Paris 2016, s. 144–147. Michel Christian navazuje na práci historičky Sandrine Kott – KOTT, Sandrine: *Le communisme au quotidien. Les entreprises d'État dans la société est-allemande*. Belin, Paris 2001, s. 50–52.

Naprostá většina starých komunistů na krajské či regionální úrovni nezastávala žádné významnější funkce. Při zasedáních výborů, aktivech a zejména konferencích plnili v nejllepším případě úlohu rekvizity, dodávající události potřebný lesk. Ve svých promluvách poskytovali obraz prvorepublikové minulosti, až na existenci KSČ po všech stránkách negativní. Výstižný je v tomto směru příspěvek delegáta plzeňské konference Beka. Vzpomenul na Masarykův nepřijatelný výrok o Rusku: [...] *co je to ruský bolševismus. To že jest Honza stojící na hnojišti s práskajícím bičem.*¹¹⁴ A vznik první republiky vylíčil v nejtemnějších barvách: *Začala pak nezaměstnanost, kriminály se plnily, střálelo se do lidí.*¹¹⁵ Poučení bylo nasnadě: *Končím prohlášením soudruha Zápotockého „Po staru se žít nedá“ a přeji tomu mnoho zdaru.*¹¹⁶

Staří komunisté čelili nárokům, které bylo ze samotné podstaty velice obtížné naplnit. Minulost spjatá se stranou, jejíž třicetiletou existenci periodicky provázely otřesy, interní boje a častá diskriminace vládnoucí moci, se coby hrdě vystavovaná zásluha mohla rychle znehodnotit byt jediným poklesem. Svízelnost a potenciální nástrahy případně vyjádřil člen krajského výboru v Ostravě Josef Lampa: *Musíme posuzovat každého starého člena podle toho, zda si to zaslouží. Víme, kolik starých členů za prvé republiky šlo pak do Národního sdružení (patrně míněno Národní souručenství – pozn. autora). Musíme přezkoumat, jak po celou dobu 30 let trvání komunistické strany se choval, zda nepřerušil členství, aby mohl být zván starým členem [...] že nepřerušil své členství a zůstal po dobu okupace své straně věrný.*¹¹⁷ Je příznačné, že sám Lampa byl předválečným komunistou a hrdě se k tomu hlásil. Právě starý komunista totiž nejdnou mohl být pro jiného starého komunistu tou nejtrvalejší hrozbou. Dokládá to konflikt mezi předválečnými komunisty Rudolfem Koštejnem a Ladislavem Volencem o vedoucí postavení v regionu, který přerostl do silné osobní animozity a v kolínské okresní organizaci se vlekl celé roky, až dostal název „kolínský problém Volence a Koštejn“.¹¹⁸ Pověstinou však staří komunisté stáli proti celým regionálním předsednictvům a výborům, respektive proti jejich většinám.¹¹⁹ Předsednictvo okresního výboru v Tachově se při hodnocení právě proběhnuvší konference ostře postavilo proti předválečnému komunistovi Mikulovi, který ve svém konferenčním příspěvku napadal bývalé i současné vedení okresu. Zvažovalo dokonce jeho sledování, protože *nepřátele strany dnes budou dělat všechno, aby se dostali dál.*¹²⁰ Nanejvýš přezíravé bylo stanovisko okresního předsednictva v Kolíně vůči výše zmíněnému Rudolfu Koštejnovi. Jeho nespokojenost s poměry v okrese vysvětlil člen Bína následovně: [...] *proč se s. Koštejn, starý člen, vysoký funkcionář dostane na takovouto platformu. To není ojedinělý případ. Po r. 1948 KSČ se stala vládní*

114 NA, f. 1261/2/33, a. j. 1350, VI. krajská konference 1.–3. 6. 1951 v Plzni, s. 392.

115 Tamtéž.

116 Tamtéž, s. 393.

117 ZA Opava, f. KV KSČ Ostrava, k. 36, inv. č. 29, Zápis schůze Krajského výboru KSČ, konané 21.–22. 4. 1951 v 8.30 hod. ve velké zasedací síni KV KSČ v Ostravě, s. 43.

118 SOka Kolín, f. KSČ – OV Kolín, inv. č. 3, Okresní konference KSČ Kolín 14. a 15. 4. 1951, Koštejn.

119 Pro srovnání viz MRŇKA, Jaromír: *Svěblavá periferie. Každodennost diktatury KSČ na příkladu Šumperska a Zábřežska v letech 1945–1960.* ÚSTR, Praha 2015, s. 99–101. Mrňka zde líčí střet mezi „okresním vedením KSČ“ a několika „dlouholetými členy strany“, proběhnuvší na okresní konferenci v Zábřehu 14. a 15. 4. 1951. Je důležité zmínit, že staří komunisté se postupně ocitli v defenzivě.

120 Tamtéž.

Hledání nepřátel uvnitř KSČ

stranou (sic) – některým soudruhům se zatočila hlava, působilo to většinou na staré soudruhy, kteří strádali za první republiky, v okupaci byli perseklováni – a sláva některým stoupla do hlavy, tak to bylo i se s. Koštejnem.¹²¹ Není překvapivé, že vzhledem k přezíravému postoji předváleční komunisté odmítli vůbec do grémií vstupovat. Dokládá to výše uvedený příklad Marie Fišerové, která se odmítla nechat zvolit na okresní konferenci Plzně III.

Avšak někteří staří komunisté si podrželi svůj vliv, i když už žádnou významnou funkci ve straně nezastávali. Kupříkladu předválečný člen František Vršecký byl už na okresní příbramské konferenci v roce 1949 odstraněn z kandidátky, odstraněn z předsednictva.¹²² Přesto se tím nenechal limitovat. Vytrvale kritizoval členy vedení, a vedoucího tajemníka Josefa Mottla dokonce obvinil z utajovaného poměru.¹²³ Když kvůli němu dorazil zástupce vedoucího tajemníka Pražského kraje František Vais na zasedání okresního výboru v Příbrami, Vršecký se vůbec nedostavil.¹²⁴ Na takové jednání si troufal, protože při návrhu na jeho vyloučení byla většina členstva proti tomuto rozhodnutí...¹²⁵

Podobně postupoval také poslanec za XVI. volební kraj Olomouc František Majtl. V KSČ za první republiky nebyl, nicméně v roce 1935 zakládal lokální odbočku Svazu přátel SSSR a po okupaci se roku 1939 stal členem komunistické ilegální sítě.¹²⁶ Po válce si proto po jistou dobu úspěšně nárokoval status starého komunisty a tomu odpovídající funkce. Ale ani jeho ústup ze slávy mu nebránil v aktivitě. Ač vyřazený z předsednictva v Olomouckém kraji, udržoval si přehled skrze zaměstnankyni krajského výboru, která mu nosila zprávy a písemný materiál.¹²⁷ Pilně odhaloval „bílá místa“ v životopisech funkcionářů, kteří se mu jevíli podezřelí, jmenovitě velitele krajské StB Antonína Hanela a tajemníka sekretariátu v Olomouci Vlastimila Bělohávků. Majtl s dalšími sháněli materiál a zjistili, že Hanel byl v roce 1936 propuštěn z armády a za okupace pobýval v mlýně u Strnadelů v Kelči na Hranicku, kde bylo vysloveně kolaborantské prostředí, Bělohávek byl zase funkcionářem Kuratoria [pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě].¹²⁸ Tím na sebe Majtl ještě více upoutal pozornost krajského vedení, které se rozhodlo vyloučit ho z KSČ. Záměr však nebylo jednoduché naplnit, protože Majtl měl velkou podporu zdola. Jeho příznivci neváhali přijít rovnou na zasedání předsednictva: Dostavili se soudruzi z Náměště [na Hané] a to ve věci případu s. posl[ance] Majtla a žádají, aby byli předvedeni do PKV [...] Dostavilo se 46 soudruhů z Náměště, z orga-

121 *SOka Kolín*, f. KSČ – OV Kolín, inv. č. 72, Zápis z mimořádného předsednictva konaného 30. 3. 1951, s. 2.

122 *SOka Příbram*, f. Okresní výbor KSČ Příbram, inv. č. 4, Zápis z okresní konference KSČ v Příbrami konané ve dnech 15. a 16. 4. 1950 v sále bývalého hotelu Podářil, s. 11.

123 Tamtéž, inv. č. 16, Zápis ze schůze OV KSČ rozšířeného o předsedy důležitých z. o. KSČ, konané dne 30. 12. 1950 v zasedací síni OV KSČ v Příbrami, s. 4.

124 *SOA Praha*, f. Středočeský KV KSČ Praha, k. 125, Zápis ze schůze předsednictva krajského výboru KSČ ze dne 4. 1. 1951, s. 6.

125 *SOka Příbram*, f. Okresní výbor KSČ Příbram, inv. č. 16, Zápis ze schůze OV KSČ rozšířeného o předsedy důležitých z. o. KSČ, konané dne 30. 12. 1950 v zasedací síni OV KSČ v Příbrami, s. 4.

126 *SOka Olomouc*, Osobní fond Josef Bieberle, Svědectví pamětníků, František Majtl, 6.–7. 12. 1968.

127 *NA*, f. 1261/2/5, sv. 68, a. j. 379, Zápis č. 40 ze schůze předsednictva KV KSČ, která se konala dne 30. 7. 1951 v 9 hod. v zasedací síni krajského sekretariátu KSČ v Olomouci.

128 *SOka Olomouc*, Osobní fond Josef Bieberle, Svědectví pamětníků, František Majtl, 6.–7. 12. 1968. Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě byla protektorátní organizace, která měla český dorost od 10 do 18 let vychovávat v duchu nacistických idejí.

nizací [...] ¹²⁹ Jednání předsednictva nehodnotili pozitivně. Vůbec nejdříve se v tomto směru vyjádřil člen strany Piterka: *Nelíbí se mi to, že se celá věc dělá mimo naše organizace. Vy jste se nás měli na věci zeptat a vy zde postupujete jako u soudu. Jste tu jako gestapáci!* ¹³⁰ František Majtl byl nakonec členství zbaven, ale až po dlouhém a vyčerpávajícím zasedání náměšťské základní organizace: *Konečně byla v Náměšti svolána plenárka Z[ákladní]O[rganizace] KSČ za účasti zástupců ústředí a kraje, která trvala až do 4.30 hod. ráno, takže ze 150 členů jich zůstalo 40, z nichž 27 nakonec vyloučilo Majtla z KSČ na návrh starého komunisty s. Piterku (sic).* ¹³¹ Nepodařilo se mi zjistit, zda se jednalo o toho samého Piterku, který se předtím Majtla zastával. V každém případě se prosadil hierarchický princip vlastní stranickému organismu, ale jen s velkými obtížemi.

Ani staří komunisté stále zastávající vedoucí funkce v regionech nebyli pouze svolnými plniteli příkazů shora. Nebáli se vyslovovat vlastní názory a hodnocení. Občas se jednalo o tvrzení, která byla svou povahou přinejmenším kontroverzní. Kupříkladu členka krajského předsednictva v Olomouci Herm[ín]a Barfusová prohlásila, že *ji chtěli přejet autem, kde poznala v druhém autě [tajemnici brněnského sekretariátu Růženu] Dubovou a přiznává, že tam mohl být i Šling, protože vzadu někdo seděl.* ¹³² Předváleční komunisté nebyli odolní vůči hysterii, která se pojila s „hledáním třídního nepřítelů ve straně“. Ale současně se některých obviněných dokázali zastat. Sama Barfusová na jednom zasedání ochotně hájila vedoucího krajského tajemníka Františka Řezníčka v době, kdy už byl tvrdě kritizován: *s. Řezníčka znám ještě z doby, kdy jsem byla v Ú[střední]P[olitické] Š[kole]. Mohu říci, že tam se mi jevil jako jeden z mála lidí, kteří byli velmi důslední a poctiví a snažili se získat co nejvíce vědomostí a dávat pak své zkušenosti ostatním. Pak jsem si velice vážila jeho čestnosti.* ¹³³ Pro porozumění kontextu je nutné vzpomenout, že na tomto zasedání proti Řezníčkovi vystoupil samotný ministr obrany a Gottwaldův zeť Alexej Čepička. ¹³⁴ Barfusová zdaleka nebyla jediná, kdo tehdy Řezníčka bránil. Ale její příklad dokládá, že staří komunisté mohli působit i jako zastánci napadaných regionálních elit.

Nejaktivnější předváleční straníci však především důsledně participovali na odstavení dosavadních krajských vedení, probíhajícím na jaře a v létě roku 1951. Dříve jmenovaný Josef Lampa jako člen vyšetřovací dělnické komise sbíral informace na členy krajského předsednictva a sekretariátu v Olomouci. Byl to on, kdo shromážděným členům výboru přednesl zprávu a navrhl dvě osoby vyloučit z KSČ a dalších devět zbavit funkcí. Nepřekvapí, že se potom stal členem prozatímního triumvirátu, který měl řídit sekretariát. ¹³⁵ Obdobně postupovala stará komunistka Marie Hergetová, členka dělnické komise v Plzeňském kraji. Tvrdě se postavila za práci komise: *Komise vycházela z toho, co dostala do rukou od členů dole. Myslím, že nemůže být hovořeno o tom,*

129 NA, f. 1261/2/5, sv. 67, a. j. 375, Zápis č. 21 o schůzi předsednictva KV KSČ, která se konala dne 1. 9. 1950 ve 14 hod. odpoledne na krajském sekretariátě v Olomouci, s. 6.

130 Tamtéž, s. 10.

131 SOkA Olomouc, Osobní fond Josef Bieberle, Svědectví pamětníků, František Majtl, 6.–7. 12. 1968.

132 NA, f. 1261/2/5, sv. 67, a. j. 377, Zápis č. 12 ze schůze předsednictva KV KSČ, která se konala dne 26. 2. 1951 v 9 hod. v zasedací síni krajského sekretariátu KSČ v Olomouci, s. 9.

133 ZA Opava pobočka Olomouc, f. KV KSČ Olomouc, k. 9. inv. č. 16, Zasedání pléna 1. 3. 1951, s. 40.

134 Tamtéž, s. 61.

135 ZA Opava, f. KV KSČ Ostrava, k. 35, inv. č. 29, Zápis schůze krajského výboru KSČ, konané dne 1., 2. a 5. 3. 1951 v 8.30 hod. v sále sekr. KV KSČ v Ostravě, s. 159–160.

Hledání nepřátel uvnitř KSČ

že se něco ve zprávě komise nezakládá na pravdě a že něco není podloženo [...] Z dotazníků je jasno, že by mnozí neměli být na svých místech. A jak je to možné[?] Je to vinou nedostatečné kádrové práce. Komise bude pokračovat dále.¹³⁶

Starí komunisté byli vůbec nejradikálnějšími proponenty „očisty“, pojímali ji však jako velkou mobilizaci zdola a obrození vnitrostranické demokracie, nikoliv jako ústředím řízenou akci. Nešlo jim o osobní prospěch ani o velkou kariéru. Svůj úkol považovali za krátkodobý a součástí užších regionálních vedení se trvale nestali. V daném období však jejich nekompromisní postoj sehrál nezastupitelnou roli v nastolování diskusních témat a obecně konfliktů, které otráasaly celou stranickou strukturou.

Širší stranický aktiv

Poslední skupina stranických aktérů, která se zásadním způsobem zapojila do tehdejší vnitrostranické komunikace, byli nižší lokální funkcionáři a aktivní straníci. V rámci hierarchické struktury KSČ stáli mocensky nejnižší. A byli od sebe příliš vzájemně izolováni na to, aby proti ostatním skupinám využili svou obrovskou početní převahu. Většinou proto zůstávali pasivní a do konfliktů se nezapojovali. Uplatnění a rozmach vnitrostranické debaty z nich však přibližně od února 1951 učinily velice rázné a osobité kritiky. Regionální stranické elity především usilovaly o udržení vlastního mocenského postavení a plnění pokynů z ústředí. Naopak předváleční komunisté při zapojování do vnitrostranické debaty doufali v zásadní obnovu strany a s ní i svého výjimečného statusu. Spíše než o inspiraci minulostí se jednalo o idealizovanou představu, avšak to nijak neumenšovalo míru jejich aktivního nasazení. Širší stranický aktiv některé z těchto snah a ideálů sdílel, nicméně měl i svá vlastní, velice specifická očekávání.

Podobně jako ostatní skupiny, i lokální funkcionáři a straníční aktivisté využívali útoku proti regionálním elitám, aby zhodnotili svůj vlastní politický kapitál. Kupříkladu v obci Náměštl na Hané se 29. března 1951 hned tři místní organizace připojily k odsouzení vedoucího krajského tajemníka v Olomouci Františka Řezníčka a vyzdvihly svůj předchozí boj proti jeho osobě: *Naše organizace se velmi často zabývaly jednáním s. Řezníčka, o kterém již dávno věděly, že to nemyslí se stranou poctivě. Naše organizace byly s. Řezníčkem nazývány frakcionářskými a utrpěly vinou s. Řezníčka velké škody ve své práci.*¹³⁷

Tato forma kritiky se nevyhýbala ani nejvyšší a formálně nedotknutelné instanci – ústředí. Pochopitelně se nejednalo o normu. Většinou se o centrálních funkcionářích a institucích hovořilo pozitivně a náležitě oslavně. Měl to být ústřední výbor, kdo byl primárně odpovědný za odhalení Šlinga a Švermové. Obecně se rozšířilo následující tvrzení: *Nahoře to je dobré, dole také, ale ten střed nestojí za nic.*¹³⁸ Ústředí tak mělo stát bok po boku řadovým straníkům v pranýřování krajských elit. I případné selhání nejvyšší instance mělo jednoduché vysvětlení, které veškerou odpovědnost kladlo na

136 SOA Plzeň, f. KV KSČ Plzeň, k. 27, Zápis krajského výboru, který se konal 21. 4. 1951 v Plzni, s. 42.

137 NA, f. 1261/2/5, sv. 64, a. j. 358, Kádrová práce, březen 1951 (blíže nedatováno), s. 251.

138 SOA Praha, f. Středočeský KV KSČ Praha, k. 127, Zápis ze schůze předsednictva krajského výboru KSČ Praha dne 29. 3. 1951, s. 7.

bedra Marie Švermové. Potenciální kritika celého ústředí se tak svedla na už bez-tak odstraněného bouc émissaire. Ne vždy však tato strategie fungovala. Kupříkladu v Pražském kraji byla reakce spíše nedůvěřivá: *V případě Šling, Švermová se kritizuje na členských schůzích, že ÚV tyto věci od r. 1945 věděl a teď teprve s tím přichází.*¹³⁹ A projevila se i na okresních konferencích, jmenovitě v Plzeňském kraji: *Na konferencích Plzeň 1, 3, 4, Přeštice, Škodovka a Stod vyslovili diskutéři pochybnosti o politice ÚV, proto, že neodhalil včas Švermovou, že měl bedlivěji sledovat práci škůdců, že sám nebyl ostražitější a členstvo nabádá k ostražitosti, že neslyšel kritické hlasy zdola, že spal na vavřínech, zatímco měl jít mezi dělníky a zjednat pořádek.*¹⁴⁰ Straníci tak používali pojmů vnitrostranické kritiky, které ve své drtivé většině přicházely shora. Ale to neznamenalo, že by jejich ostrý nedokázali za-cílit i proti samotnému ústředí.

Příhodných podmínek bylo využíváno také k útokům proti některým nižším funkcionářům, kterým se náhle dostalo přirovnání ke Švermové nebo Šlingovi. Výmluvný je příklad jistého újezdního tajemníka Výborného, který na okresní konfe-renci v Kolíně *hovořil o šlingovštině v kapesním vydání.*¹⁴¹ Nutno dodat, že asociace byla v tomto případě velice volná. Sám Výborný ji použil, aby mimo jiné kritizoval předsedu MNV v Dobřichově, který údajně usiloval jen o to, *aby měl v obci klid.*¹⁴²

Míra neobeznámenosti s tím, jaká náplň se oficiálně přikládala tzv. šlingovštině, rostla úměrně k hierarchické vzdálenosti od ústředí. I v případě vnitrostranické dis-kuse roku 1951 platilo, že členové krajských komunikačních fór reagovali na podněty shora chápavěji a pohotověji než ti okresní. Tento trend byl ještě markantnější smě-rem dolů k místním organizacím. Kupříkladu na stranickém aktivu Prahy 8 k odha-lení Švermové jako zrádkyně se jistý místní funkcionář Matějka vyslovil následovně: *Vyžehňte židy z vlády a bude pořádek.*¹⁴³ Sám údajně vstoupil do KSČ už v roce 1921, a patřil tudíž do skupiny starých komunistů. Nicméně zajímavá je reakce pořadatelů: příspěvkem byli naprosto zaskočení a nevěděli, jak na něj mají reagovat. Nakonec se rozhodli hledat inspirátora v učiteli, který vedle Matějky během aktivu seděl a jehož považovali za bývalého trockistu.¹⁴⁴ Prokázali tak naprostou nepřipravenost na příval kritiky, kterou oficiální odsouzení Marie Švermové vyvolalo.

Krajská a především regionální úroveň se vyznačovaly přítomností toho, co by-chom mohli označit jako „administrativní neschopnost“. Avšak současně se na niž-ších stupních stranické struktury daleko více ozývaly hlasy, které reprezentovaly zá-jmy a představy různých sociálních skupin. Je nasnadě, že oba fenomény se vzájemně podmiňovaly. Motivace k vyslovení kritiky mohly být různé. Kupříkladu na okresních konferencích roku 1951 se několik delegátů vyjadřovalo k národnostní problematice, jmenovitě hovořili o vztahu k německé menšině. Výmluvný je v tomto ohledu příspěpě-

139 Tamtéž, s. 6.

140 NA, f. 1261/2/33, a. j. 1350, VI. krajská konference 1.–3. 6. 1951 Plzeň, s. 47.

141 SOka Kolín, f. KSČ – OV Kolín, inv. č. 3, Okresní konference KSČ Kolín 14. a 15. 4. 1951, Újezdní tajemník s. Výborný.

142 Tamtéž.

143 SOA Praha, f. Středočeský KV KSČ Praha, k. 127, Přípomínky k diskusi na okresních aktivech, kde bylo projednáváno usnesení Ústředního výboru KSČ, 27. 3. 1951, s. 13.

144 Tamtéž.

Hledání nepřátel uvnitř KSČ

vek delegáta Runda z Kralovic (na konferenci v Plasích – pozn. autora), který v podstatě prohlásil [...] že Němci zůstanou Němci.¹⁴⁵ Ale straníci se Němcům mohli také zastávat, jako například delegát konference ve Stodě Smolek: *V okrese je 7000 Němců zaměstnaných v dolech a průmyslu. Jsou vesměs dobrými pracovníky, ale soudruzi je přímo ignorují a dokonce v mnohých případech vykořisťují. Na příklad horníkům, kteří soutěží, nebyly vyplaceny přídatky, protože jsou Němci. Když jeli na rekreaci, byli vráceni zpět, protože jsou Němci.*¹⁴⁶ Příspěvek stojí za pozornost hned ze dvou důvodů: dokládá, že zájmy skupin (v tomto případě českých horníků) se nemusely prosazovat pouze proti vládnoucím, nýbrž i proti jiným skupinám (horníkům německým). A stranický aktivista je nemusel sdílet – naopak je potíral s odkazem na „proletářský internacionálistmus“.¹⁴⁷ Vnitrostraničká diskuse vykazovala daleko větší podíl ambivalence, než může být na první pohled zřejmé.

V příspěvcích a kritice širšího stranického aktivu se především odrážely životní podmínky obyvatelstva. V zimě 1951 došlo ke zvýšení cen základních potravin, 26. února dokonce ke znovuzavedení přidělového systému na pečivo a mouku.¹⁴⁸ Byla to neutěšená ekonomická situace, která primárně rozšiřovala okruh účastníků debaty do šířky a směrem dolů – na nižší funkcionáře, aktivní straníky a nepřímo i na celou populaci. Na zasedáních se opakovaně řešily důležité každodenní problémy, například nedostatek mouky a chleba pro osobní potřebu.¹⁴⁹ Obzvláště se situace vyhrotila po provedení měnové reformy v Polsku 30. října 1950, což barvitě popsal člen krajského výboru v Ostravě Albert Kučera: *Když v Polsku prováděli měnovou reformu, ani naši soudruzi neměli důvěru k naší měně a utratili často poslední korunu za ledajaký brak [...] Velká vina je na ÚV, který nesleduje takové maličkosti, jako je otázka chleba. Jak by jinak bylo možné, aby se ještě před dvěma měsíci mluvilo, že máme nejlacinější chléb na světě a za dva měsíce v tomtéž rozblase, že bude lepší chléb, protože se zdraží.*¹⁵⁰

Je nasnadě, že k řešení materiálních nedostatků nepotřebovali straníci vnější popud v podobě kampaně za „odhalení vnitřních nepřátel“. Dotýkal se přece jejich nejzákladnějších životních potřeb. Avšak důležitým aspektem tehdejších diskusí bylo, že se obě témata řešila takřka souběžně. Kupříkladu na zasedání okresního předsednictva v Jeseníku 12. února 1951 se z dvou bodů programu první zabýval *odhalením velkého spiknutí Švermová, Fuks (sic), Klementis (sic), Šling a spol.*, druhý pak pojednával o „opatření chlebem“ (sic) a „škůdcích narušujících výživu našeho národa“.¹⁵¹ Spojení

145 NA, f. 1261/2/33, a. j. 1350, VI. krajská konference 1.–3. 6. 1951 Plzeň, s. 27.

146 Tamtéž.

147 Tamtéž.

148 BRABEC, Václav: *Vztah KSČ a veřejnosti k politickým procesům na počátku padesátých let*, s. 378.

149 SOA Praha, f. Střeďočeský KV KSČ Praha, k. 124, Zápis ze schůze předsednictva krajského výboru KSČ dne 21. 12. 1950, s. 1; NA, f. 1261/2/5, sv. 68, a. j. 379, Zápis č. 37 ze schůze předsednictva KV KSČ, která se konala dne 16. 7. 1951 v 9 hod. v zasedací síni krajského sekretariátu KSČ v Olomouci, s. 3; SOkA Karviná, f. KSČ – okresní výbor Český Těšín, k. 14, inv. č. 34, Zápis ze schůze předsednictva OV-KSČ v Čes. Těšíně, konané dne 17. 1. 1951 v místnostech okresního sekretariátu KSČ v Čes. Těšíně, v 15 h., s. 7.

150 ZA Opava, f. KV KSČ Ostrava, k. 35, inv. č. 29, Zápis schůze Krajského výboru KSČ, konané dne 30. 12. 1950 v 8.30 hod. v sále sekr. KV KSČ v Ostravě, s. 36.

151 SOkA Jeseník, f. KSČ – okresní výbor Jeseník, k. 8, inv. č. 32, Zápis z mimořádné schůze předsednictva OV KSČ v Jeseníku, konané dne 25. 2. 1951.

bylo nabíledni a širšímu stranickému aktivu neuniklo. Dokládá to příspěvek delegáta Olšáka na krajské konferenci v Olomouci, ve kterém kritizoval nevyhovující ubytovací situaci horníků, nucených přežívat ve velkých budovách kasárenského typu: *Měl bych dotaz na krajský výbor, neb zástupce ÚV, zda by nám nemohl [představit] třeba toho tvůrce tak výhodných kurníků postavených pro dělníky skoro po celé republice. Tyto mají snad reprezentovat naši socialistickou výstavbu? Těmito se máme chlubit dalším generacím [...] Nač studovali tito architekti? Soudružky a soudruzi, nejsmutnější na tom je, že těmto Šlingům, Švermovým a Clementisům a další neznámým jsme vinni (sic) taky my všichni.*¹⁵² Obecná frustrace z nejrůznějších druhů strádání zde našla univerzálního viníka, což limitovalo systémovější promyšlení existujících problémů, ale také zásadním způsobem radikalizovalo kritiku. Právě tak je možné vysvětlit následující příspěvek dělníka Křístka na zasedání městského výboru v Ostravě a reakci posluchačů: *Jak se díváme na případ Švermová – Šling. My musíme vyplňovat 5 životopisů a 5 dotazníků, když máme někam jít, a jak se může stát to, že takoví rozvratníci mohou rozvrátet (sic) 5 let. Žádáme, aby všichni ti, kteří připravovali krvavou lázeň nám, byli zrovna tak odměněni. Aplaus!!! Postavit ke stěně a odstřelit!!! aplaus!!!*¹⁵³ Nižší funkcionáře a straníky vedla k zapojení do diskuse o „odhalení vnitřních nepřátel“ řada pohnutek. Najednou měli k dispozici vhodný a jasný cíl, proti kterému mohli namířit svoje nahromaděné rozčarování. Přípustný byl nevybíravý slovník i požadavek razantní nápravy. Věřili, že tímto způsobem budou konečně vyslyšeny jejich stížnosti a požadavky.

K prosazování svých zájmů využíval širší stranický aktiv také dalších témat, ku příkladu hrozby válečného konfliktu. To se odrazilo v diskusi, která proběhla v olomouckém krajském předsednictvu: *V diskusi soudruzi poukazovali na to, že hodně lidí myslí, že jakmile Čína vstoupí do [korejské] války, že jí pomůže Sovětský svaz a bude z toho III. světová válka. S[oudružka] Gadůrková podotýká, že hodně lidé nakupují [...] Dále s. Zika říká, že na Prostějovsku se vyskytly asi 4 případy soudruhů, kteří vystupují ze strany. Je to z obavy před mezinárodně politickou situací.*¹⁵⁴ Očekávání války a hospodářské defekty se rovněž mohly zajímavě propojovat. Kupříkladu na podzim 1950 si krajský instruktor z Olomouce stěžoval, že v JZD ve Valticích nesklízejí brambory a to z toho důvodu, že zemědělci počítají v zimě s válkou, proto nechávají brambory v zemi, že si je na jaře vykopou.¹⁵⁵

Ve vnitrostranické kritice spatřovali aktivní straníci možný nástroj řešení problémů. Výmluvný je příspěvek delegáta krajské konference v Plzni Ruperta, který obšírně promluvil o tom, jak se vypořádali s katastrofální hospodářskou situací v mlékárně okresu Plzeň III: *Byl jsem pověřen krajským výborem k prozkoumání poměrů v mlékárně Plzeň III. Měl jsem však tuto práci zakázánu bývalým tajemníkem okresu. Přesto jsme však*

152 NA, f. 1261/2/33, a. j. 1489, VII. krajská konference Komunistické strany Československa v Olomouci: Přerov 1.–3. 6. 1951, s. 191.

153 AM Ostrava, f. MěV KSČ Ostrava, k. 13, inv. č. 22, Zápis městského výboru KSČ, rozšířeného o okresní výbory a předsedy jednotlivých sekretariátů – datum konání 2. 3. 1951 o 16 hod. odpod. v závodním hotelu VŽKG, s. Křístek z dolu Šverma.

154 NA, f. 1261/2/5, sv. 67, a. j. 376, Zápis č. 32 ze schůze předsednictva KV KSČ, která se konala dne 6. 11. 1950 v 9 hod. v zasedací síni krajského sekretariátu KSČ v Olomouci, s. 2.

155 Tamtéž, Zápis č. 36 ze schůze předsednictva KV KSČ, která se konala dne 27. 11. 1950 v 9 hod. dopoledne v zasedací síni krajského sekretariátu KSČ v Olomouci, s. 2.

Hledání nepřátel uvnitř KSČ

*průzkum udělali a trval nám tři dny a jednu noc [...] Bylo zjištěno, že v mlékárně odtéká mnoho litrů mléka do kanálu. Mnoho mléka se nechalo zkysat a dávalo se do stoky. Nakonec přišla stranická kontrola, která odstranila ředitele mlékárny a dala jej do dolů.*¹⁵⁶ Aktivita straníka tak mohla přinést v konkrétním případě určitý výsledek. Pochopitelně nešlo o změnu ve velkých politických otázkách, nicméně v každodenních, praktických záležitostech mohla lokální iniciativa dosáhnout úspěchu.

Závěr

Vnitrostranické diskuse se při „hledání nepřátel uvnitř KSČ“ účastnila velká část funkcionářů i straníků. Pro centrální instituce a aktéry tak nepochybně plnila důležitou úlohu – umožňovala vysvětlovat politická i hospodářská selhání nikoliv jako vázaná na systém, nýbrž jako následek přímé zrady jednotlivců a konkrétních skupin. Kraje a okresy se nejednou projevovaly radikálněji než samotné ústředí, když iniciativně rozšiřovaly okruh obviněných a dožadovaly se pro ně nejpřísnějších postihů. Není snadné změřit jejich podíl na vyústění celé kampaně – přesně vyčíslit ho z pochopitelných důvodů nelze. Nicméně kdyby se do ní odmítly zapojit nebo zůstaly pasivní, je velice obtížné si představit, že by dosáhla tak masivních rozměrů.

Avšak rozsáhlou aktivitu různých skupin stranických aktérů není možné považovat výhradně za důsledek mocenských nástrojů ústředí. Naopak často docházelo ke zpochybňování jeho nároků na „výkon moci“ a „neomylnost“, byť pouze částečnému a nahodilému. Funkcionáři i řadoví členové KSČ se řídili především svými představami a zájmy, což je nejvíce patrné na častém výskytu stížností směrem k neutěšené hospodářské situaci, a vystupovali v prvé řadě jako reprezentanti širších sociálních požadavků.¹⁵⁷

Jednotlivé skupiny uvnitř KSČ je však třeba diferencovat. Obzvláště motivace předválečných komunistů byly specifické, což se zásadně projevilo v jejich způsobech jednání. Nicméně i širší stranický aktiv nelze přes tematickou podobnost promluv vnímat jako homogenní masu. Vedle relativně identických stížností na „zrádce“ se v projevech regionálních funkcionářů a straníků promítaly především partikulární zájmy v podobě kritiky nedostatků a pochybení v konkrétních prostředích a situacích. Z toho vyplývá, že vnitrostranická fóra byla vnímána jako platforma, kde je možné a má smysl se projevovat. K tomu přispívala skutečnost, že ne jeden problém – byť zdaleka ne všechny a rozhodně žádný „zásadní“ z hlediska systému – se následně podařilo vyřešit. Diskuse vedená v rámci „hledání vnitřního nepřítel“ tak paradoxně napomohla tomu, aby KSČ nadále fungovala – přes administrativní dysfunkci a excesy stalinského období – jako prostor pro komunikaci, do níž se zapojovala minimálně velká část straníků a promítala se lokální i skupinová specifika. To zásadně podmiňovalo nejen úspěch jedné konkrétní kampaně, nýbrž i značnou míru legitimacy, kterou KSČ disponovala mezi straníky a zprostředkovaně i v širší společnosti.

156 NA, f. 1261/2/33, a. j. 1350, VI. krajská konference 1.–3. 6. 1951 Plzeň, s. 112.

157 Zde se plně shodují s analýzou Václava Brabce – viz BRABEC, Václav: *Vztaž KSČ a veřejnosti k politickým procesům na počátku padesátých let.*